

مقاله پژوهشی

چارچوب مدیریت منظر راهبردی شهرهای حرم-مقام

مورد پژوهی: شهر قم*

سعید یدالهی**

دانش‌آموخته طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

علی دانش‌وری

مربی، عضو هیأت علمی گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۴ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۱

چکیده | شکل‌گیری موانع بصری در برابر مناظری که امکان رؤیت بارگاه ائمه معصومین (ع) را به‌عنوان مهم‌ترین نشانه شاخص شهر فراهم می‌آورند، نابودی «مناظر راهبردی» را دربردارد و در مشاهد مشرفه‌ای که محیط به بارگاهی مقدس هستند به‌عنوان «شهرهای حرم-مقام»، سبب فقدان هویت می‌گردد. این امر خود دلیلی بر از بین رفتن حس تعلق، امنیت، غنا و زیبایی بصری، آرامش ذهنی، خاطره‌انگیزی و دیگر کیفیاتی است که از نمایش شکوهمند بنای بارگاه در لایه‌های مختلف شهر حاصل می‌شود. درحالی‌که باوجود بی‌توجهی ساخت‌وساز معاصر به این حریم‌های مقدس، کماکان از طریق اقداماتی ماهرانه می‌توان از ارزش آن‌ها به‌عنوان ثروت‌های فرهنگی-تاریخی حفاظت کرد و حتی این گنجینه‌های ملی و فراملی را بهبود بخشید. در پژوهش حاضر از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای-پیمایش میدانی و از تکنیک‌های تعریف‌هندسی و حفاظت از مناظر برگزیده، طرح‌های مدیریت بصری، آنالیز ارتفاعی پروفیل در GIS و همچنین ارزیابی بصری کیفی QVA استفاده شده است و با تدوین چارچوب مدیریت منظر راهبردی شهرهای حرم‌مقام، سندی ارائه شده که به‌واسطه آن بتوان طی فرایندی کاربردی، سازمان بصری شهر را در مقیاس‌های کلان، میانی و خرد انتظام بخشید؛ به‌نحوی که به ارتباط بصری بین عرصه‌های عمومی شهر و عنصر شاخص بارگاه بیانجامد. پی‌جویی فرایند مذکور در شهر قم که مناظر راهبردی آن در معرض تهدید قرار دارد، به تعیین مناظر، ارائه راهنمای مدیریت بصری و محاسبه ضوابط ارتفاعی برای حوزه‌های حساس به ابنیه بلندمرتبه منجر شده است. این پژوهش سند مذکور را متضمن حفاظت و مدیریت مناظر راهبردی شهر دانسته و به‌منظور مدیریت و سازماندهی بصری دیگر شهرهای حرم‌مقام هم‌چون مشهد، کربلا، نجف و ... پیشنهاد می‌شود سند چارچوب مدیریت بصری به‌عنوان برنامه‌ای کارآمد در دستور کار قرار گیرد.

واژگان کلیدی | منظر راهبردی، خوانایی، نشانه کلیدی، ضوابط ارتفاعی، نظام بصری.

مؤثر است. در سنت شکل‌گیری چنین شهرهایی، بازگشت به چشمه‌فیض که در بارگاه امام معصوم تجلی می‌یافت، به‌صورت اقدام‌وار روی می‌داده است و با حفظ مستوری و رعایت سلسله‌مراتب حضور، همواره نور حرم قدسی بر شهر گسترده می‌شده است. زائران بارگاه‌ها که به‌قصد زیارت وارد

مقدمه | شهرهایی که در آن‌ها حرم ائمه معصومین و اهل بیت ایشان قرار گرفته است، به‌عنوان شهرهای «حرم‌مقام» واجد هویت قدسی هستند؛ هویتی که از وجود بارگاهی مقدس

** نویسنده مسئول: ۰۰۹۱۹۲۹۰۸۷۱۹@Mail.sbu.ac.ir s.yadolahi

تکنیک‌های تحلیل فرم بصری شهر از مطالعات کتابخانه‌ای استخراج شده و تکنیک برداشت دقیق بصری در روش پیمایش میدانی ملاک عمل قرار گرفته است. در فرایند تحلیل داده‌های مرتبط با منظر شهری، از تکنیک‌های تعریف هندسی و حفاظت از مناظر برگزیده، طرح‌های مدیریت بصری، آنالیز ارتفاعی پروفیل در GIS و همچنین معرفی ارزیابی بصری کیفی QVA بهره گرفته شده است.

مبانی نظری پژوهش

کوبن‌لینچ منظرشهری را متأثر از کیفیت بصری، با هدف خوانایی محیط (لینچ، ۱۳۸۷) و گوردن کالن با هدف لذت بصری (Cullen, 1961) مطرح می‌کنند. در این راستا ذکاوت با معادل دانستن واژه «View» برابر منظر (ذکاوت، ۱۳۸۵)، بهزادفر با یکی دانستن بستر دانش طراحی شهری و معماری منظر (بهزادفر، ۱۳۸۶) و محمودی با تلقی منظرشهری به عنوان مشاهده واقعی عینی (محمودی، ۱۳۸۵)، بر نقش کیفیت‌های بصری در منظرشهری تأکید کرده‌اند. اما راسکین منظرشهری را مسئله ارزش‌ها، اهداف انسانی و به رسمیت شناخته شدن مسئولیت‌های اجتماعی آحاد جامعه دانسته (Raskin, 1974). همان‌طور که منصوری منظرشهری را نه علم سمبل‌شناسی و تحمیل علائم تاریخی (منصوری، ۱۳۸۹)، بلکه عضوی از جامعه شهری می‌داند که همراه با اهالی آن در همه تجربه‌ها و حوادث خاطره‌ساز، که تاریخ و ذهنیت افراد جامعه را نقش می‌دهد، حاضر بوده است (منصوری، ۱۳۸۳). با اکتاف به تعاریف فوق، به منظور بیانی واحد در پژوهش حاضر، تمیز مفاهیم، در سه «تعریف» زیر صورت می‌پذیرد:

«منظرشهر»^۳: کیفیت‌های بصری ثابت در فاصله دور از پهنه‌هایی از شهر، که از مکان و حوزه‌هایی خاص دریافت می‌شود (ذکاوت، ۱۳۹۵). همان منظر عینی شهر حاصل نگاه با چشم‌سر، که در زیرسیستم ادراکی قرار می‌گیرد (گلکار، ۱۳۸۵).

«سیمای شهر»^۴: کیفیت‌های بصری متغیری از فضای شهری، که ناظر در حرکت و گذر زمان از محیط دریافت می‌نماید (ذکاوت، ۱۳۹۵) و کماکان در زیرسیستم ادراکی قرار می‌گیرد (گلکار، ۱۳۸۵).

«تجسم شهر»^۵: طرح‌واره ارزش‌گذاری شده در ذهن فرد از سیمای منظرشهری که تحت تأثیر عوامل متعدد فیزیولوژیکی، اجتماعی، اعتقادی و... در ایجاد تصویر ذهنی نقش مهمی ایفا می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۵). نگاه با چشم‌ذهن در زیرسیستم شناختی، و همچنین نگاه با چشم‌دل در زیرسیستم ارزیابانه، در این مفهوم جای می‌گیرند (گلکار، ۱۳۸۵).

بنابراین «محیط بصری شهر»^۶ از طریق نظام پیچیده‌ای از نشانه‌ها، ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جوامع

حریم شهرهایی این چنین می‌شدند، طرح‌واره ذهنی خود را با عینیت متأثر از رؤیت الوهی منطبق می‌دیدند، و دستیابی به حس این‌همانی را، به سان آیین جشن می‌گرفتند^۱. در ادامه نه با حضور یکباره در فضای قدسی بلکه با تمرکز بصری بر یادآوری هدف قدسی، حین ورود به شهر، گذر از لایه‌های شهر و نزدیک شدن به بارگاه، در ترکیب انگاره‌های حرکت و زمان، ادراک حس حضور قلب میسر می‌شد^۲. امروزه با برهم خوردن سازمان بصری شهرهای حرم‌مقام، آشفستگی و سردرگمی حاکم شده است، چنان‌که روح شهر دیگر با روح زائر هم‌نوا نبوده و فریادهای ناخوشایند، فضای شهرهای ما را در بر گرفته است. در حالی که دستیابی به هویتی واحد از انتظام و سازمان بصری در مقیاس‌های کلان، میانی و خرد، علاوه بر تأثیر مطلوب در جذب توریسم و طبقه خلاق از سطوح ملی و بین‌المللی، می‌تواند نگرشی نو به مبحث مناظر مقدس ارائه دهد. رویکردی که برای تداوم هویت بصری شهرهای حرم‌مقام مؤثر می‌نماید، حفاظت از «مناظر راهبردی» در بردارنده دیدهای صریح به سمت بارگاه، در برابر شکل‌گیری موانع بصری و نیز عناصر فیزیکی فاقد هویت است. حال آن‌که این شهرها از توسعه شتابزده سال‌های اخیر مصون نبوده و در کلان‌شهرهای حرم‌مقام پیش‌گام در توسعه شهری، بی‌توجهی به این مناظر و رشد انبوه ابنیه بلندمرتبه، بارگاه‌ها را در محاصره خود قرار داده است. عدم کنترل توسعه عمودی و افقی شهرها، نابودی مناظر هویت‌مند و تنزل کیفیت فضاهای شهری را به همراه داشته و فقدان چارچوبی کاربردی از فرایند و ساختار مدیریت بصری شهرها به عاملی مؤثر در بی‌توجهی به مناظر راهبردی در طرح‌ها و برنامه‌های شهری بدل گردیده است.

سؤالات پژوهش

این پژوهش در جستجوی پاسخ به این پرسش‌هاست که هدایت دیدهای منتهی به عنصر بارگاه در شهرهای حرم‌مقام چگونه امکان‌پذیر می‌شود؟ و در کدام سازوکار می‌توان به این اصول در خلال توسعه شهری، پایداری بخشید؟

فرضیه

به نظر می‌رسد به کارگیری فرایند مدیریت منظر راهبردی، می‌تواند به ایجاد و تداوم ارتباط بصری مطلوب بین عنصر شاخص بارگاه با عرصه‌های عمومی شهرهای حرم‌مقام در مقیاس‌ها و گام‌های مختلف منجر شود.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی-توسعه‌ای و روش تحقیق آن توصیفی-تحلیلی است. در گردآوری اطلاعات از روش‌های کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی بهره گرفته شده است.

از جوهره و ذات شخصیت عنصر کلیدی نشأت می‌گیرند و ریشه در فرهنگ و ادراک مردم دارند، به‌عنوان «منظر راهبردی»^۶ شناخته می‌شوند. ابعاد ذهنی منظر راهبردی یا آنچه که افراد در مواجهه با منظر شهری از آن ادراک می‌کنند، بخش مهمی از محتوای منظر را تشکیل می‌دهد. انسجام این بُعد از منظر شهری با ابعاد عینی است که به شکل‌گیری «هویت بصری» منجر شده و به آن معنا می‌بخشد (ذکاوت، ۱۳۹۵). از این‌رو رکن اصلی برجسته‌سازی هویت شهر که موجب تشخیص بصری آن می‌گردد، استوار بر ابعاد روانشناختی فرهنگی مردم است. یکی از این ابعاد معنایی، «منظر مقدس»^۷ است که مصداق آن در شهر اسلامی، اماکن زیارتی، بقاع متبرک و مسجد، در مسیحیت، کلیساها و زیارتگاه‌های قدسیین و در اغلب ادیان الهی، گزیده‌ای از عناصر طبیعی چون چشمه یا غار در یک کوه است (نطاق و مخلص، ۱۳۹۸). در این میان فرهنگ تشیع در مشاهد مشرفه، متصف به اصول تشخیص بصری، در جهت احترام‌آفرینی به عناصر قدسی است. چنان‌که ناشایست دانستن ساخت بنایی بالاتر از کعبه توسط امام محمدباقر (ع) و امام صادق (ع) (حرّ عاملی، ۱۳۷۲)، به‌عنوان یکی از احکام ویژه شهر مکه تشریح شده و تعمیم این اصل به سایر مشاهد محیط به بارگاه‌ها یا «شهرهای حرم‌مقام» امکان‌پذیر است.^۸ بنابراین منظر راهبردی با رسالت تشخیص بصری عناصر کلیدی در جهت ارتقاء هویت بصری؛ در شهرهای حرم‌مقام به تشخیص بصری عنصر بارگاهی (بُعد عینی) در جهت ارتقاء هویت قدسی (بُعد ذهنی) می‌پردازد. به این منظور سند «چارچوب مدیریت منظر راهبردی»^۹ ابزار اصلی کنترل فرم محیط بصری در شهرهای حرم‌مقام به‌شمار می‌رود.

بررسی تجارب جهانی در زمینه مدیریت منظر شهری
مدیریت منظر شهری در مراحل مختلفی از نظام برنامه‌ریزی فضایی ممکن است مورد توجه قرار گیرد. اسناد کلان که به تعیین استراتژی‌های طراحی شهری می‌پردازند هم‌چون سیاست‌های مرتبط با مدیریت منظر راهبردی در طرح‌لندن^{۱۰}، هم‌چنین مناظر کلان شهری در استانداردهای طراحی شهری ادینبرا^{۱۱}، اسناد میانی که در فرایند تدوین چارچوب طراحی شهری قرار می‌گیرند، هم‌چون حفاظت از کریدورهای

خویش را به‌منصه ظهور می‌رسانند. در فرایند تعامل میان انسان و شهر، محیط بصری به‌مثابه «فصل مشترک» این دو، زمینه ادراک، شناخت و ارزیابی محیطی شهروندان را فراهم می‌آورد (همان). و طراحی شهری به‌مثابه مدیریت مکانی (و یکی از اجزاء آن مدیریت بصری)، ابزاری است که برای کنترل فرم محیط بصری در مقیاس استراتژیک به‌کار می‌رود. «مفهوم» محیط بصری شهر از لحظه تولد تا بلوغ طراحی شهری، به‌مثابه زنجیره‌ای متشکل از چهار حلقه روندتکاملی خود را طی کرده است؛ در رویکرد منظر شهری آرایشی/تزئینی جداره‌ها مانند لفافی نازک و جامه‌ای فاخر بر پیکره شهر پوشانده می‌شود (بنه‌ولو، ۱۳۵۸)؛ در رویکرد منظر شهری عملکردی/برنامه‌محور انباشت ساختمان‌های کوشک‌وار مدرن و نمای ناپیوسته جداره‌ها رایج می‌شود (Tranick, 1986)؛ در رویکرد منظر شهری ادراکی/زمینه‌گرا مسئله «حرکت» در ارزیابی منظر شهری، برای نخستین بار با نظریه «دیدهای متوالی» مورد تأکید قرار می‌گیرد (Cullen, 1961). هم‌چنین فهم «طراحی شهری» به‌مثابه «مدیریت منظر شهری» (گلکار، ۱۳۸۲)، تدوین ابزارهایی جهت «مدیریت هندسی و مدیریت مفهومی مناظر شهری» را به یکی از وظایف مدیریت شهری مبدل می‌سازد، در این رابطه «وی.ام.اف» (چارچوب مدیریت منظر شهری) (Greater London Authority, 2010) و «کدها و زونینگ اوردینانس فرم-محور» (Form Based Zoning Ordinance, 2004) به‌عنوان اسنادی کاربردی هستند؛ و نهایتاً رویکرد منظر شهری پایدار با تلفیق طبیعت و اکوسیستم در اقدامات، مفهوم منظر شهری را بهینه می‌کند (گلکار، ۱۳۸۷). در رویکرد اخیر، مطالعات «سازمان بصری» شهر در قالب مطالعات منظر کلان به بررسی قابلیت‌های بصری سطح کل شهر، در مقیاس میانی به قابلیت، هویت و خصایص مناطق، و در مقیاس خرد به تشخیص هویت کیفیت‌های سیمای فضاها شهری که سازنده هویت شهر است، می‌پردازد (جدول ۱) و «چارچوب مدیریت بصری شهر» ضمن ارائه سیاست‌های راهبردی سازماندهی و کنترل نظم بصری به‌عنوان مسئولیت نهادهای ذی‌مدخل، توجهی ویژه به مناظر کلیدی دارد. مناظر کلیدی در مقیاس‌های مختلف، امکان رؤیت عنصر کلیدی با قابلیت راهبری خوانایی در سطح شهر را فراهم می‌آورند. این مناظر که

جدول ۱. ماتریس سیر تکامل و مقیاس مطالعات سازمان بصری. مأخذ: چیتگرها، ۱۳۹۱.

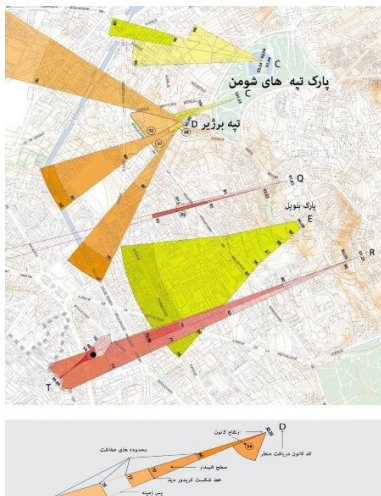
سیر تکامل و مقیاس	منظر شهری آرایشی-تزئینی	منظر شهری عملکردگرا-برنامه‌محور	منظر شهری ادراکی-زمینه‌گرا	منظر شهری پایدار-هوشمند
خرد	+	+	+	+
میانی	-	-	+	+
کلان	-	-	+	+

(سیلوئت‌شهر)، مناطق شهری ویژه (سایت‌های میراث جهانی) و لایه‌های محیط مصنوع و سایر محدوده‌های حفاظتی نه تنها از اغلب قسمت‌های شهر، بلکه حتی از حومه‌های اطراف شهر برجسته‌اند (The City of Edinburgh Council, 2020). در طرح کریدورهای منظر سایت مرکزی شهر پاریس هدف، شناسایی عناصر نشان‌دهنده، بررسی کریدورهای بصری به عناصر شاخص و هویت‌مند و نحوه حفاظت از این مناظر کلیدی است (تصویر ۳). اصول حفاظت مبنی بر ممانعت از تخریب عناصر حفاظت‌شده (شامل قطعه زمین، بنا و بخش‌های دارای کیفیت معماری قابل توجه یا گواهر تاریخ شهر) و همچنین سازگاری مکانی، ظرفیت، نما، سبک یا رنگ توسعه‌های پیشنهادی با مناظر شهری و نهایتاً تنظیم ارتفاعی سازه‌های حاشیه‌راه‌ها است تا تأثیرات معماری به‌واسطه ارزش و یگانگی در منظر شهری پاریس بماند (Délibération du Conseil de Paris, 2016). در این مطالعات انضمامی برنامه توسعه شهر، با توجه به بسترتبیینی ویژه و نمادهای شهری متعدد و مونومان‌هایی که سازنده تشخیص سیمای شهری و برندهای معماری شهر هستند، مناظر گسترده و مناظر خطی و چشم‌انداز مناظر درونی از گونه‌های منظر شهری انتخاب و روش‌هندسی ملاک حفاظت تعیین شده است (قرزونه، ۱۳۹۳).

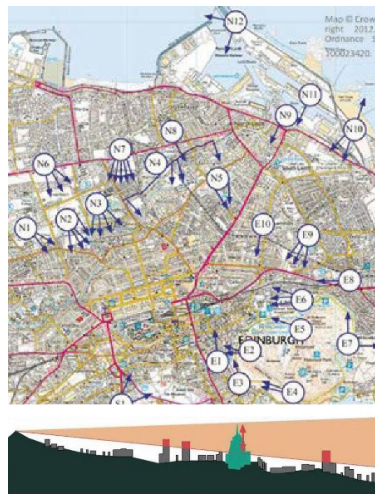
چارچوب مدیریت مناظر راهبردی شهرهای حرم‌مقام
چارچوب مدیریت منظر راهبردی تشریحی از چگونگی، وضعیت، صفات و ترکیب مناظر تعیین‌شده، و راهنمایی برای سازماندهی بصری براساس اصول مدیریت توسعه است. سیاستگذاری این چارچوب مطابق جدول ۲ است.

هریک از مناظر راهبردی تعیین‌شده منحصر بفرد هستند اما اصول مدیریتی عام آن‌ها بسیار مشابه است از این رو راهنمای

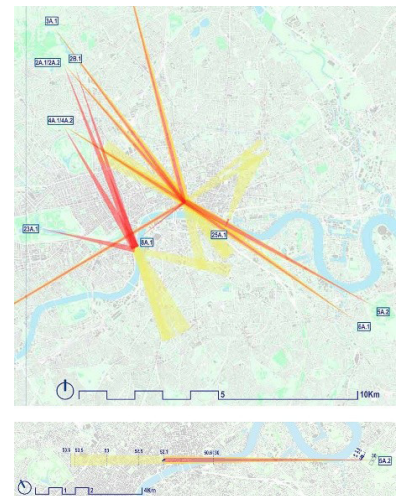
دید پهنه مرکزی شهر پاریس و نهایتاً اسناد مقیاس خرد هم‌چون دستورکار برنامه‌ریزی و طراحی شهری استیشن‌هیل جنوبی^{۱۲} (Reading Borough Council, 2010) مثال‌هایی از جایگاه مدیریت منظر شهری هستند. در این راستا طرح لندن در سیاست‌های «مدیریت منظر لندن»، فهرستی از ساختمان‌ها و مناظر شهری ارائه می‌کند که موجب شناسایی شهر لندن در سطح راهبردی می‌شوند (تصویر ۱) (Greater London Authority, 2019). این سیاست‌ها تصریح می‌کنند که هرگونه طرح پیشنهادی توسعه در فهرست مذکور، باید در تطابق با اصول طراحی در طرح لندن، سیاست‌های محلی طراحی شهری و اصول مدیریت منظر شهر باشند. تهیه و تصویب سند هدایت و راهبری با نام «چارچوب مدیریت منظر لندن» به این منظور صورت پذیرفته است (Greater London Authority, 2010 & 2012). بر این اساس، در شهر مسطح لندن که بستر توپوگرافیک به صورت ویژه در شکل‌گیری و مدیریت دیدها کمکی نمی‌کند (آل‌هاشمی، ۱۳۹۳)، طرح مدیریت منظر شهری در پی ایجاد نظامی، بر مبنای عرصه‌های طبیعی، تاریخی و هویتی است. به طوری که، مدیریت دید و منظر از سطح سیاست‌گذاری‌های کلان، تا تعریف نقاط دید مشخص و جزئیات در چشم‌اندازهای استراتژیک انجام شده است (محملی‌ایبانه، ۱۳۹۰). شهر ادینبرا که نسبت به سایر شهرهای بریتانیا بهترین توپوگرافی دریافت منظر را ارائه می‌دهد به‌واسطه سند استانداردهای طراحی شهری، از اصول ویژه‌ای برای مناظر کلان شهری که بسیاری از آن‌ها خودمانی، شهری و ضمنی‌اند، پیروی می‌کند. هدف سند مذکور، شناسایی، حفاظت و ارتقاء دیدهای راهبردی به عناصر کلیدی از دسترسی‌های اصلی، دروازه‌ها و نقاط عمومی مسلط است (تصویر ۲). عناصر کلیدی از جمله نشانه‌های مهم، تپه‌ها، خط‌آسمان

تصویر ۱. دیدهای حفاظت‌شده در سند مدیریت منظر راهبردی لندن. مأخذ: Greater London Authority, 2010 & 2012.

تصویر ۲. تأثیر توپوگرافی در کریدورهای دید مناظر شهری ادینبرا. مأخذ: The City of Edinburgh Council, 2020.

تصویر ۳. نقشه مناظر شهری تعیین‌شده در شهر پاریس. مأخذ: APUR, 2009.

راهکارهای طرح‌ریزی اقدامات طرح‌ریزی	راهبرد
<p>درون مناظر راهبردی تعیین شده می‌بایست عنصر «بارگاه» به‌عنوان «مهم‌ترین نشانه شاخص شهر»، به‌لحاظ زیبایی‌شناسانه، فرهنگی و سایر عوامل سهیم در آن‌ها باشناسی شود، تا بتوان تشخیص داد چه چیزی به توانایی فهم و لذت ناظران از مناظر راهبردی کمک می‌کند.</p>	<p>مناظر راهبردی در شهرهای حرم‌مقام، بایستی جهت بررسی و بازدید تعیین شوند. این مناظر از مکان‌های عمومی قابل دسترسی، قابل دریافت هستند و دربردارنده عنصر بارگاه و یا چشم‌انداز تداوم‌بخش هویت شهرمقدس، می‌باشند که حداقل یکی از انواع زیر را نمایش می‌دهند: مناظر راهبردی گسترده در گستره قابل توجهی از شهرهای حرم‌مقام، مناظر راهبردی از فضاهای شهری و یا گروهی از اینبه بارگاه در قالب یک زمینه سیمای شهری (که کردیورهای خطی را نیز دربرمی‌گیرد) و یا مناظر راهبردی رودخانه‌ای در امتداد رودخانه‌های درون شهرهای حرم‌مقام؛ که شدت و نحوه توسعه آتی در مناظر راهبردی براساس این‌که در پیش‌زمینه، بستر میانی و یا پس‌زمینه قرار گرفته باشد، تعیین می‌شود.</p>
<p>توسعه در پیش‌زمینه و بستر میانی مناظر راهبردی، نباید با تجاوز به پهنه قابل‌رویت بارگاه، حالتی سرزده، ناخوشایند و یا گزنده داشته باشد.</p>	<p>توسعه جدید شهری نمی‌بایست به شخصیت و ترکیب شاخص اصلی شهرهای حرم‌مقام، یعنی عنصر بارگاه آسیبی برساند؛ و در مقابل بایستی به‌منظور ادراک و قدرشناسی از عنصر مهم و راهبردی بارگاه، امکان رویت مناظر راهبردی را محافظت کند و یا افزایش دهد. همچنین آن بخش‌هایی که مناسب ارزیابی می‌شود، سیلوئت عنصر بارگاه، به‌عنوان محوطه میراث جهانی دربرابر توسعه محافظت شود، تا از مکان‌های دریافت منظر قابل‌رویت باشد.</p>
<p>طرح‌های توسعه پیشنهادی در پس‌زمینه یک منظر راهبردی باید حالت یک زمینه را برای عنصر بارگاه ارائه دهند و نباید به ترکیب و ریتم سراسر منظر راهبردی آسیبی برسانند.</p>	<p>جایی که یک سیلوئت از محوطه میراث جهانی بارگاه، تشخیص داده می‌شود؛ نمی‌بایست در پس‌زمینه آن تعدیلی صورت پذیرد. برآورد میزان توسعه در پیش‌زمینه، بستر میانی و پس‌زمینه مناظر راهبردی می‌بایست براساس فاصله، جو و یا تغییرات فصلی محاسبه شود.</p>
<p>توسعه جدید در مناظر راهبردی باید کاملاً از موارد زیر تبعیت کند: (الف) مناظر راهبردی گسترده: باید طوری مدیریت شوند که توسعه در آن‌ها، متناسب با الگویی غالب از ساختمان‌ها و فضاها باشد، و گستردگی چشم‌انداز دست‌نخورده باقی بماند. مدیریت مناظر دارای امکان رویت بارگاه، باید یک انتظام‌بخشی مناسب داشته باشند.</p>	<p>توسعه جدید در مناظر راهبردی باید کاملاً از موارد زیر تبعیت کند: (الف) مناظر راهبردی گسترده: باید طوری مدیریت شوند که توسعه در آن‌ها، متناسب با الگویی غالب از ساختمان‌ها و فضاها باشد، و گستردگی چشم‌انداز دست‌نخورده باقی بماند. مدیریت مناظر دارای امکان رویت بارگاه، باید یک انتظام‌بخشی مناسب داشته باشند. (ب) مناظر راهبردی درونی-رودخانه‌ای: بایستی به‌منظور حصول اطمینان از این‌که، مجاورت بین عناصر حریم رودخانه و بارگاه، می‌تواند درون زمینه شهر حرم‌مقام، بر هویت‌مندی و ارزش تصویر ذهنی بیافزاید، مدیریت شوند. (پ) مناظر راهبردی سیمای شهری و مناظر راهبردی خطی: باید طوری مدیریت شوند که امکان رویت عنصر بارگاه یا ترکیبی از فضای قدسی بارگاه در مجاورت با محیط پیرامون، شامل ساختمان‌های دوردست درون منظر، محافظت شود.</p>
<p>مکان‌های دریافت منظر بایستی مکان‌هایی قابل دسترسی عمومی^{۱۳} باشند و طوری مدیریت شوند که امکان رویت منظر توسط شهروندان افزایش یابد و افراد بیشتری موفق به دریافت مناظر راهبردی شوند.</p>	<p>مکان‌های دریافت منظر بایستی مکان‌هایی قابل دسترسی عمومی^{۱۳} باشند و طوری مدیریت شوند که امکان رویت منظر توسط شهروندان افزایش یابد و افراد بیشتری موفق به دریافت مناظر راهبردی شوند.</p>
<p>در بخش‌هایی که مناظر راهبردی محافظت‌شده وجود دارد: (الف) از هرگونه توسعه‌ای که از آستانه ارتفاعی تعیین شده، تجاوز می‌کند، امتناع شود. (ب) توسعه در نواحی جانبی بارگاه می‌بایست جذابیت و تشخص درخوری به عنصر قدسی بیافزاید. همچنین نمی‌بایست با ساخت‌وساز اطراف عنصر بارگاه، موجب اثرشردگی در کردیورهای مناظر راهبردی شد. (پ) توسعه در پیش‌زمینه مناظر مذکور نباید از برجستگی عنصر راهبردی بارگاه بکاهد. نمی‌بایست الگوی طراحی شهری نامطلوبی در منظر رویت شود. می‌بایست در مناظر راهبردی اقدامات لازم جهت هویت‌مندی مناظر و سیلوئت از بارگاه، انجام پذیرد.</p>	<p>در صورت هرگونه توسعه در محوطه‌ی میراث جهانی بارگاه و محیط آن، شامل همه‌ی قلمروهای پیرامونی، باید اهمیت و برجستگی همگانی آن، از هرگونه آسیبی محفوظ بماند، رشد یافته و برای آیندگان به امانت بماند؛ همچنین مدیر شهر حرم‌مقام بایستی با مسئولان ذی‌مدخل جهت تعیین راهنمای رشد و توسعه محوطه‌های میراث جهانی و محیط آن‌ها مرتبط باشد.</p>
<p>حفاظت، رشد و ترقی، نگهداری و شناساندن میراث جهانی با اهمیت و همچنین ارزش‌های برجسته‌شان با تلاشی در جهت امانت‌داری برای آیندگان و حفظ جامعیت و اعتبار.</p>	<p>توسعه نباید موجب برخوردی ناسازگارانه با محوطه‌های میراث جهانی و محیط پیرامون‌شان شود، این امر شامل تمام قلمروهای پیرامونی آن‌ها می‌شود که احتمال می‌رود برای ادراک شهروندان از برجستگی و ارزش جهانی آن میراث مناسب، جهت امانت‌داری برای آیندگان تعیین‌کننده و سندی بر اهمیت آن‌ها هستند. به‌منظور برنامه‌ریزی کاربردی مناسب برای آن‌ها می‌بایست طرحی برای مدیریت‌شان که شامل ابزار و مقررات لازم باشد، ارائه شود.</p>
<p>حفاظت‌کردن و در مواقع لازم رشد مناسب محوطه‌های میراث جهانی و محیط پیرامون‌شان.</p>	<p>توسعه نباید موجب برخوردی ناسازگارانه با محوطه‌های میراث جهانی و محیط پیرامون‌شان شود، این امر شامل تمام قلمروهای پیرامونی آن‌ها می‌شود که احتمال می‌رود برای ادراک شهروندان از برجستگی و ارزش جهانی آن میراث مناسب، جهت امانت‌داری برای آیندگان تعیین‌کننده و سندی بر اهمیت آن‌ها هستند. به‌منظور برنامه‌ریزی کاربردی مناسب برای آن‌ها می‌بایست طرحی برای مدیریت‌شان که شامل ابزار و مقررات لازم باشد، ارائه شود.</p>
<p>موقعی که امکان‌پذیر است بایستی روند برنامه‌ریزی طرح‌های محوطه‌های میراث جهانی اطلاع‌رسانی عام شود.</p>	<p>موقعی که امکان‌پذیر است بایستی روند برنامه‌ریزی طرح‌های میراث جهانی اطلاع‌رسانی عام شود.</p>

تعیین مناظر راهبردی در شهرهای حرم‌مقام

اقدام به مدیریت مناظر راهبردی در شهرهای حرم‌مقام

انتظام‌بخشی بارگاه و محوطه‌های احاطه‌کننده آن

و موقعیت‌رؤیت مربوطه شماره‌گذاری (1B.1, 1A.2, ...) و با یک نماد قرمز رنگ نمایش داده می‌شوند. تحلیل توسعه‌های آتی باید براساس میدان دید تعریف شده در همین نقاط ارزیابی تعیین شده شروع شوند (اگر بخشی از میدان دیدی، بنابه هردلیلی واجد شرایط رؤیت مطلوب شد، نقاط ارزیابی تکمیلی درون موقعیت‌رؤیت می‌توانند اضافه شوند). گاهی رسیدگی به یک منظر راهبردی که مستلزم حرکت یا جابجایی افراد جهت رؤیت منظر است، از اهمیت برخوردار است. در این مواقع خطی قرمز بین دو یا چند نقطه ارزیابی ترسیم می‌شود. در این موارد درجه بندی نقاط دید در طرح‌های پیشنهادی جهت تجزیه و تحلیل ضروریست. در بخش‌هایی که احتمال تغییرات در شخصیت مناظر به واسطه توسعه می‌رود، مخصوصاً سیمای مطلوب، یک یا چند تصویر دقیق درجه بندی شده می‌بایست ارائه شود تا تأثیر آن‌ها تشخیص داده شود. بدیهی است موقعیت نقطه ارزیابی تعیین شده برای مناظر راهبردی باید بهترین دید را داشته باشد.

پ) پیش‌زمینه^{۱۷} و بستر میانی^{۱۸} ناحیه‌ای بین موقعیت‌رؤیت و بارگاه، و گاهی خط آسمان کلی^{۱۹} قابل رؤیت هستند و پس‌زمینه^{۲۰} امتداد به‌ورای پیش‌زمینه یا بستر میانی است. بخشی از پس‌زمینه ممکن است شامل دورنمای افقی عنصر

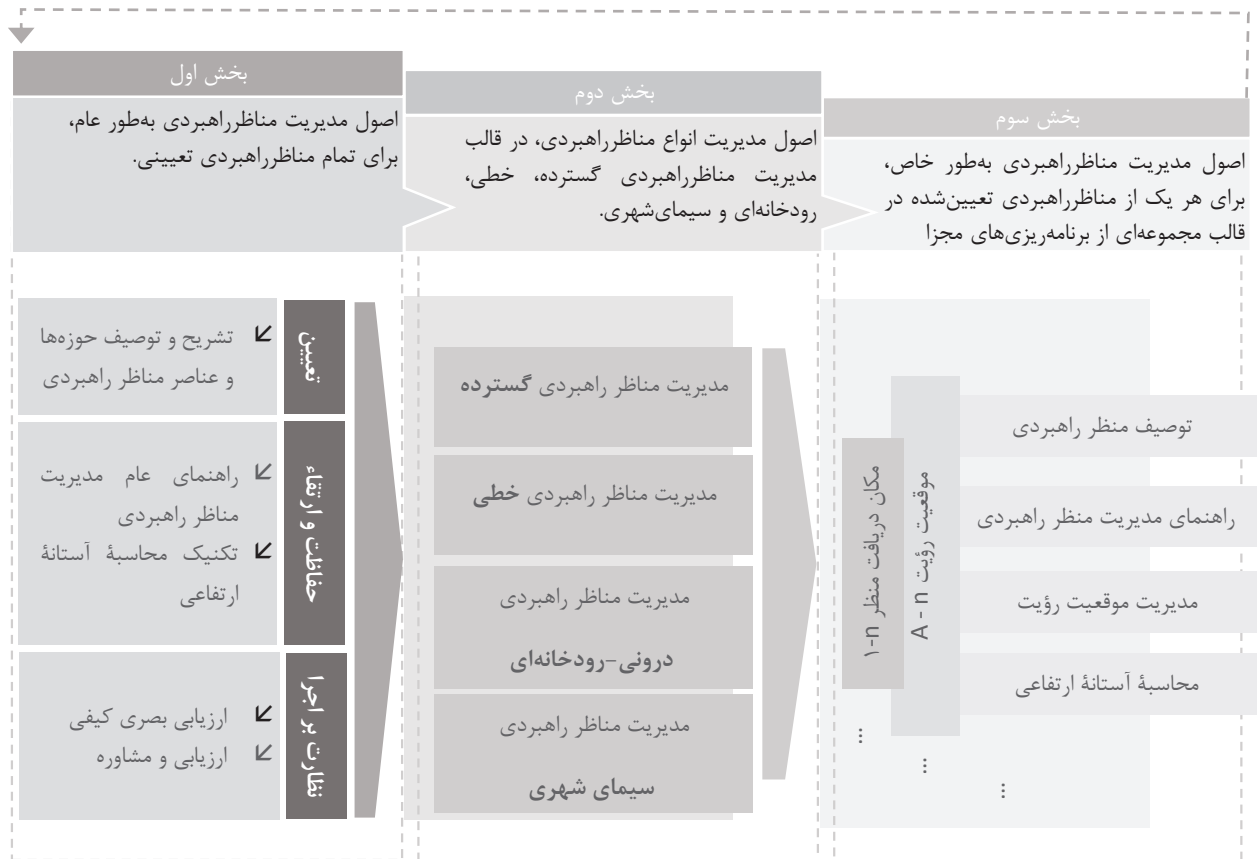
مدیریت مناظر راهبردی به صورت سلسله‌مراتبی در سه سطح، مطابق تصویر ۴، مبنایی برای ارزیابی قرار می‌گیرد.

تشریح و توصیف حوزه‌ها و عناصر مناظر راهبردی

اجزاء یک منظر راهبردی تعیین شده در سه دسته طبقه‌بندی می‌شود:

الف) مکان دریافت منظر^{۱۴} که یک یا چند موقعیت‌رؤیت^{۱۵} معین دارد. برای هر یک از مناظر راهبردی تعیین شده، برنامه مدیریتی جداگانه وجود دارد که نتیجه تجزیه و تحلیل پهنه رؤیت از مکان‌های دریافت منظر است. چراکه درون هر مکان دریافت منظر ممکن است یک یا چند موقعیت ویژه که دید سرتاسری‌شان بهترین ادراک منظر را دارد، قرار بگیرد که همان موقعیت رؤیت هستند و در هر برنامه مدیریتی با یک حرف بعد از شماره منظر راهبردی مربوط، مشخص می‌شوند (1A, 1B, ...). موقعیت‌های رؤیت، عرصه‌های عمومی هستند که از آن‌ها امکان رؤیت منظر راهبردی وجود دارد.

ب) هر موقعیت‌رؤیت یک یا چند نقطه ارزیابی^{۱۶} دربردارد که هر یک میدانی ۱۲۰ درجه‌ای از پهنه رؤیت به همراه تصویری از چگونگی هدایت مدیریت بصری تعریف می‌کند. در برنامه مدیریتی، نقاط ارزیابی براساس مکان دریافت منظر

تصویر ۴. فرایند و سلسله‌مراتب مدیریت مناظر راهبردی. مأخذ: نگارندگان.

شدت توسعه نواحی جانبی بستگی به تناسبات نمای مقابل و یا اطراف عنصر بارگاه دارد. باید توجه داشت تمام دیدهای حفاظت شده، الزاماً در بردارنده ناحیه جانبی نیستند. هر دید حفاظت شده در قسمت برنامه های مدیریتی، در حاشیه نقطه ارزیابی که آن ها را معین می کند، تعریف و تفصیل می شود. کریدور رؤیت بارگاه با رنگ قرمز و ناحیه جانبی با رنگ زرد نمایان می شود. به منظور خوانایی، نشان ارتفاع آستانه ارتفاعی با خطی هندسی نشان داده می شود (تصاویر ۶ و ۷). زمانی که طرح پیشنهادی بنابه دلایل ویژه، از آستانه ارتفاعی دید حفاظت شده تجاوز کند، هرگونه تأثیر هویتی، زیبایی شناسانه و به طور کلی ادراکی آن باید بررسی شود. هنگامی که محدوده ای در بیش از یک کریدور رؤیت بارگاه قرار گیرد، پایین ترین آستانه ارتفاعی می بایست ملاک عمل باشد. توسعه های جدید باید سیمایی جذاب و هویت مند در نما، حجم و فرم داشته باشند و نباید به تنهایی به ضوابط ارتفاعی دیدهای حفاظت شده بسنده کرد.

نیمرخ های حفاظت شده^{۲۹}: نیمرخ هایی از بارگاه که در منظر سیمای شهری و یا منظر درونی-رودخانه ای، شاخص شده، هویت مند هستند و درون بافت با آسمانی واضح و قابل رؤیت در دو طرف، به خوبی نگهداری می شوند. به طوری که نباید پس زمینه آن ها به واسطه توسعه های آتی تغییر کند. بدیهی است در نیمرخ های حفاظت شده ای که تعیین می شوند، هرگونه تغییری که به محوطه میراث جهانی^{۳۰} بارگاه و پس زمینه آن ها آسیب می رساند ممنوع است و باید سازوکاری برای نگاهداشت آن ها برنامه ریزی شود. نیمرخ های حفاظت شده با خطی ارغوانی در بالا و پایین تصاویر منظر راهبردی متمایز هستند (تصویر ۸). جهت واضح کردن تأثیر نیمرخ های حفاظت شده بر بافت پیرامونی، در هریک از برنامه های مدیریتی مناظر راهبردی، به صورت ناحیه ای سایه دار مشخص می شوند که از ناحیه تحت تأثیر در مکان دریافت منظر شروع می شوند (تصویر ۹).

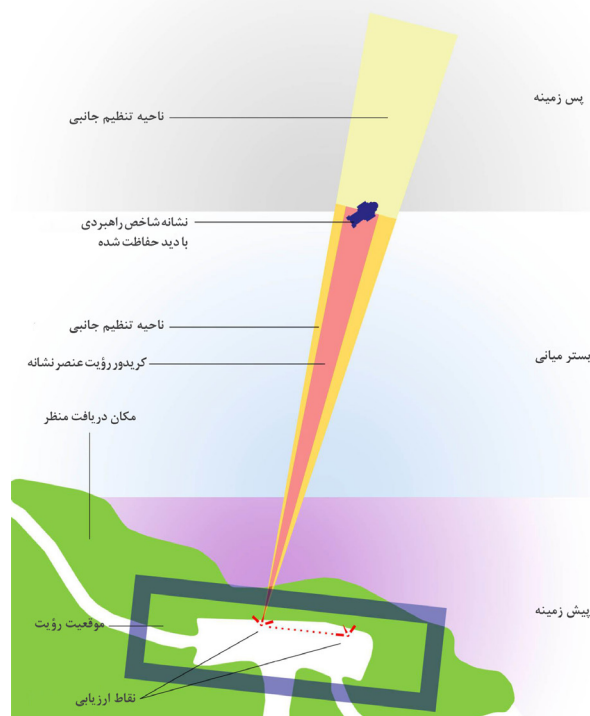
راهنمای مدیریت عام مناظر راهبردی

توسعه جدیدی که از مناظر راهبردی تعیین شده رؤیت خواهد شد باید ارتفاعی مناسب و مقتضی و کیفیتی عالی در طراحی معماری هماهنگ و معنوی داشته باشد. آن توسعه باید بتواند محیط و انتظام بارگاه را به صورت امن حفاظت کند و جایی که توسعه مرتفع می شود بایستی به طور ایده آلی با ساختمان های بلندمرتبه ای که سیمایی مطلوب دارند، تلفیق شود. به طور کلی توسعه جدید نباید به امکان رؤیت ناظران از بارگاه آسیبی برساند. تعیین شدت و میزان توسعه شهری در مناظر راهبردی براساس جدول ۲ است. مناظر راهبردی در شهرهای حرم مقام، از جهت سهم بسیار مهمی که در تقویت توانایی شهروندان نسبت به ادراک حس هویت و این همانی از

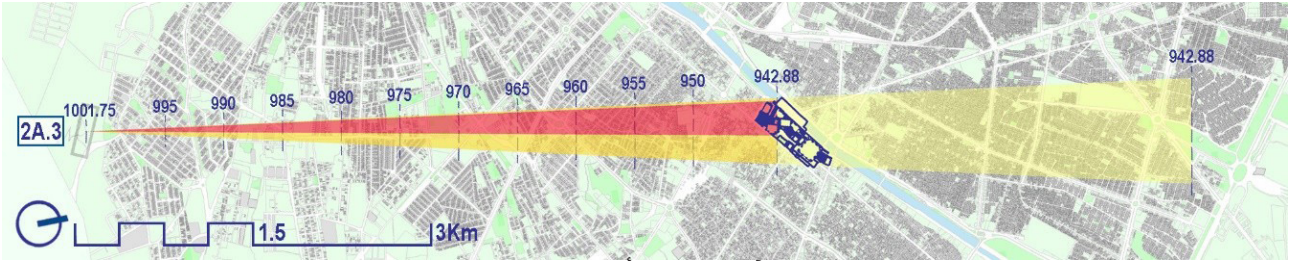
بارگاه^{۳۱}، به همراه پس آویزش^{۳۲} باشد. در این پهنه ها اغلب دیدهای حفاظت شده^{۳۳} نیز معین می گردد که به لحاظ هندسی ناحیه ای با نمایش عمومی از بالا زدگی یا پایین رفتگی خط دید^{۳۴} بین یک نقطه ارزیابی و عنصر بارگاه است، و گاهی در پس زمینه نیز ادامه می یابد. این ناحیه آستانه ارتفاعی مشخصی دارد که در مدتی معین نیز باید خط دید با آن هماهنگی داشته باشد. دیدهای حفاظت شده، متشکل از اجزایی مطابق تصویر ۵ است.

کریدور رؤیت بارگاه^{۳۵}: ناحیه ای مخروطی شکل که بین نقطه ارزیابی و عنصر بارگاه واقع می شود. آستانه ارتفاعی^{۳۶} تعیین شده برای این ناحیه از خط دید متصل به ناظر در نقطه ارزیابی با هدف تعیین شده یعنی بارگاه، منتج می شود و به عنوان بخش اصلی دید حفاظت شده، توسعه های آتی نمی بایست از این آستانه ارتفاعی تجاوز کنند. اگر کیفیت ساختمان های موجود در کریدور رؤیت بارگاه، فاقد ارزش و تخریبی باشد، بناهای جایگزین نباید طوری طراحی شوند که بخشی از عنصر هدف به واسطه هر عضو از بنای جدید پوشانده و یا به آستانه ارتفاعی آن تجاوز شود.

ناحیه تنظیم جانبی^{۳۷}: محدوده ای از دو طرف کریدور رؤیت بارگاه در پیش زمینه و بستر میانی و همچنین پس زمینه دیدهای حفاظت شده است. این ناحیه باید کاملاً امکان دریافت حس ادراک و قدرشناسی^{۳۸} را از بارگاه فراهم کند. به طوری که می توان این محدوده را نیز ناحیه ای حساس قلمداد کرد.

تصویر ۵. حوزه ها و عناصر یک منظر راهبردی. مأخذ: Greater London Authority, 2012.

تصویر ۶. نقشه دید حفاظت‌شده؛ حاشیه‌نویسه، نشان‌دهنده میزان استانه‌ارتفاعی. مأخذ: نگارندگان.

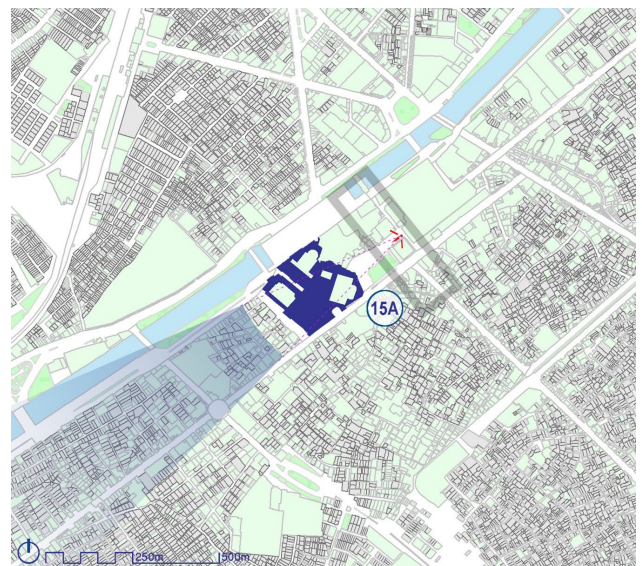

تصویر ۷. عکس مسافت دور از نقطه ارزیابی، نشان‌دهنده آستانه دید حفاظت‌شده. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۸. حاشیه‌نگاری در تصویر پانوراما جهت نمایش وسعت سیلوئت حفاظت‌شده. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

شهری مقدس دارند و همچنین فراهم آوردن امکان رؤیت بارگاه‌ها در چشم‌اندازها و نیم‌رخ‌های شهری - که به‌لحاظ تاریخی و فرهنگی بسیار بااهمیت هستند - و پی‌بردن به رابطه بین آن‌ها، بسیار باارزش هستند. از این‌رو اگر در مواردی از عناصر شاخص هیچ‌یک از معیارهای فوق صدق نکنند، الزامی جهت حفاظت از دیدها به‌سمت آن‌ها در هر سطحی از مناظر راهبردی وجود ندارد و باید آن‌ها در مسیری مدیریت شوند که به ترکیب و شخصیت سایر مناظر راهبردی تعیین‌شده آسیبی نرسانند و بالعکس اگر عنصر شاخصی به‌عنوان بارگاه شناخته نشود ولی ارتباطی تنگاتنگ به‌لحاظ کالبدی، عملکرد و معنا با بارگاه داشته باشد، می‌توان به‌عنوان عنصری راهبردی برای آن برنامه‌ریزی و مدیریت منظر راهبردی را پی‌گرفت (یداله‌ی، ۱۳۹۳).

تصویر ۹. ناحیه سایه‌دار به‌عنوان نیم‌رخ حفاظت‌شده. مأخذ: نگارندگان.

تکنیک محاسبه آستانه ارتفاعی در محدوده دیدهای حفاظت شده

توسعه پیشنهادی که درون ناحیه دیدهای حفاظت شده قرار می‌گیرد باید محاسبات آن جهت تعیین آستانه ارتفاعی انجام گیرد. برای مکان‌هایی که درون نواحی جانبی قرار می‌گیرند، یک محاسبه ساده از شناسایی یک مخروط دید و تعیین آستانه ارتفاعی، براساس ارتباط فواصل بین نقطه ارزیابی، محل مورد نظر و بارگاه انجام می‌گیرد. اگر بخشی از محل مورد نظر درون کریدور رؤیت بارگاه قرار بگیرد و پتانسیل انسداد دید داشته باشد، در این مورد محاسبات با دقت بیشتری انجام می‌گیرد.

• آستانه ارتفاعی ناحیه جانبی در دید حفاظت شده

طول جغرافیایی و عرض جغرافیایی و همچنین ارتفاع نقطه ارزیابی (Ax, Ay, Az) و عنصر بارگاه (Bx, By, Bz) ، در دید حفاظت شده مورد نظر، ثبت می‌شود. مطابق تصویر ۱۰ یک محور قائم از نقطه فرضی P که درون ناحیه توسعه قرار می‌گیرد و نقطه Q که امتداد نقطه P بر روی محور AB است، معین می‌شود. به منظور اندازه‌گیری طول‌های $AQ (L_1)$ و $AB (L_2)$ رابطه فیثاغورث و یا سیستم‌های اندازه‌گیری در نرم‌افزارهای CAD یا GIS مناسب هستند. حال تعیین آستانه ارتفاعی در نقطه $Q (Qz)$ مطابق فرمول زیر است که از روش مثلث‌های متشابه حاصل شده است. (آستانه ارتفاعی برای نقطه فرضی Pz درون ناحیه جانبی همان آستانه ارتفاعی تعیین شده برای نقطه $Q (Qz)$ است (Greater London Authority, 2012).

$$Qz = Az + L_1/L_2 \times (Bz - Az)$$

برای تعیین آستانه ارتفاعی در ناحیه جانبی پس‌زمینه دیدهای حفاظت شده، ابتدا خطی دلخواه در محدوده مورد نظر از نقطه ارزیابی تا بارگاه ترسیم می‌شود که نزولی و یا صعودی است. اگر نزولی باشد، ارتفاع نقطه ارزیابی (Az) بالاتر از نقطه تعیینی در بارگاه (Bz) است و جهت تعیین آستانه ارتفاعی برای ناحیه جانبی پس‌زمینه، امتداد افقی خط فرضی در پس‌زمینه دیدهای حفاظت شده، مبنا تعیین می‌گردد. اگر ارتفاع نقطه ارزیابی پایین‌تر از بارگاه باشد، جهت تعیین آستانه ارتفاعی پس‌زمینه، رویکردی مشابه آن‌چه در پیش‌زمینه در نظر گرفته شده است، اتخاذ می‌شود. در همین راستا محاسبات نمونه‌ای در محدوده مورد نظر تحت عنوان نقطه S را می‌توان نسبت به نقطه T که در امتداد خط AB قرار گرفته است، انجام داد. در این مورد طول L_1 و L_2 فاصله AT و AB در نقشه است و ارتفاع برنامه‌ریزی شده برای نقطه $T (Tz)$ ، به واسطه فرمول زیر به دست می‌آید: (آستانه ارتفاعی نقطه فرضی $S (Sz)$ مشابه آستانه ارتفاعی محاسبه شده برای نقطه $T (Tz)$ است (ibid.).

$$Tz = Az + L_1/L_2 \times (Bz - Az)$$

• آستانه ارتفاعی کریدور رؤیت بارگاه در دید حفاظت شده

قاعده‌ای که بتوان به واسطه آن آستانه ارتفاعی کریدورهای

رؤیت بارگاه را محاسبه کرد، براساس سازوکار مساحی کردن کشف می‌شود. به طوری که «کرویت زمین» را محاسبه می‌کند (تصویر ۱۱) و همچنین تصحیحاتی به منظور خطای جزئی «شکست نور در جو» (ناشی از فاصله‌های موجود) انجام می‌دهد. چنین قاعده‌ای همیشه آستانه ارتفاعی را درون کریدور رؤیت بارگاه نسبت به روش «خط مستقیم» کاهش می‌دهد (تصویر ۱۳).

ارتفاع نقطه ارزیابی و نقطه بارگاه قرار گرفته در دید حفاظتی مورد نظر ثبت می‌شود. سپس ارتفاع نقطه فرضی P درون و نقطه Q که امتداد نقطه P روی خط AB است (مطابق تصویر ۱۲)، همچنین طول‌های L_1, L_2 و L_3 مشابه محاسبات نواحی جانبی به دست می‌آید. از فرمول زیر برای محاسبه ارتفاع تصحیح شده، در نقطه ارزیابی (Az) و بارگاه (Bz) استفاده می‌شود (Greater London Authority, 2015):

ارتفاع تصحیح شده در نقطه ارزیابی: $A'z = Az - 0.0673 (L_1/1000)^2$
 ارتفاع تصحیح شده در نقطه بارگاه: $B'z = Bz - 0.0673 (L_3/1000)^2$
 حال می‌توان آستانه ارتفاعی تصحیح شده از $Q (Q'z)$ را طبق روش مثلث‌های متشابه که در زیر بیان شده است، به دست آورد: (آستانه ارتفاعی تصحیح شده از نقطه فرضی Pz درون محدوده مورد نظر را می‌توان مشابه با محاسبه آستانه ارتفاعی تصحیح شده در نقطه $Q (Q'z)$ به دست آورد (ibid.).

$$Q'z = A'z + L_1/L_2 \times (B'z - A'z)$$

مدیریت نظارت بر اجرا

کلیه مناظر تعیین شده به کمک تکنیک ارزیابی بصری کیفی^{۳۱} ممیزی و مدیریت خواهند شد. برنامه اجرایی یک طرح پیشنهادی که احتمال تأثیرگذاری بر مناظر راهبردی تعیین شده دارد، باید همراه یک تحلیل و ارزیابی باشد به طوری که هرگونه تأثیرگذاری بر مناظر را ارزشیابی، تشریح و نهایتاً توجیه کند. به عبارت دیگر تحلیل و ارزیابی بایستی با در نظر گرفتن مسائل مفهومی، مقیاس و ادراک شکوهی که به واسطه اندازه، شکل و همچنین نوع طراحی پیشنهادی موجب می‌شود، اثبات کند که طرح پیشنهادی با سند سازگاری دارد. متقاضیان ساخت و ساز بایستی جهت تأییدیه، فرایند تحلیل و ارزیابی را در سه گام مطابق تصویر ۱۴ به پیش برند. در توصیف کیفیت و شخصیت هر یک از مناظر راهبردی با عکس‌های پشتیبان آن‌ها نمی‌توان کاملاً تجربه رؤیت غنی انسان از مکان دریافت منظر را نمایش داد. بنابراین انتظار می‌رود متقاضیان در تشخیص شدت تأثیر یک طرح پیشنهادی روی یک منظر راهبردی مشخصات بیشتری به نمایش بگذارند؛ از این‌رو برای کمک به ارزیابی، نمایش بصری دقیق برای توصیف طرح توسعه پیشنهادی باید انجام شود. نمایش بصری دقیق^{۳۲} یک تصویر ساکن یا متحرک است

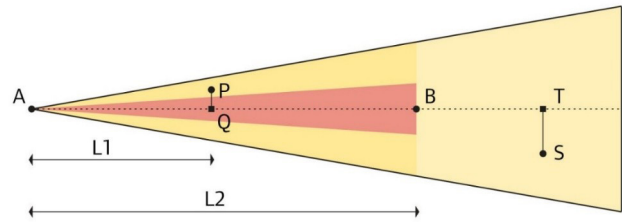
و یا مخالف با اصول مدیریت سند باشد (طرحی با بن‌مایه خودپسندی و تکبر باشد)، اعضای گروه کارشناسی از نهادهای مسئول، می‌توانند طی «فرایند ارزیابی و مشاوره»^{۳۳} از اجرای آن امتناع کنند. متصدیان مناطقی که تصمیم صدور پروانه برای طرح‌های پیشنهادی دارند، تا بعد از تاریخی که گروه مشاوره نظر کارشناسی خود را پیرامون طرح پیشنهادی ارائه کنند، نباید اقدام به صدور پروانه نمایند. تصمیمی که از گروه مشاوره مقامات مسئول برمی‌آید، باید تمامی دلایل برای پذیرفتن یا امتناع را شرح دهد.

راهنمای مدیریت انواع مناظر راهبردی • اصول مدیریت مناظر راهبردی گسترده^{۳۴}

به‌طور معمول مناظر راهبردی گسترده دید به محدوده بارگاهی شهر از فضاهای باز عمومی و مرتفع را امکان‌پذیر می‌کند (تصویر ۱۵). توسعه در پیش‌زمینه و بستر میانی باید متناسب با الگوی مطلوب ساختمان‌ها و فضای درون مناظر راهبردی باشد و نباید از گستردگی چشم‌انداز بکاهد. بارگاه‌ها نشانه‌هایی شاخص هستند که به ارتقاء راهبری در شهرها کمک می‌کنند، همچنین خوانایی و جهت‌یابی در چشم‌اندازها را موجب می‌شوند، بنابراین هر منظر راهبردی گسترده یک یا چند دید حفاظت‌شده را در برمی‌گیرد تا ادراک و قدرشناسی از عنصر بارگاه حاصل شود. توسعه در پیش‌زمینه، بستر میانی و پس‌زمینه مناظر راهبردی گسترده باید انتظامی درخور از عنصر راهبردی بارگاه، به‌واسطه عدم شلوغی بیش از حد پیرامون، و جلوگیری از ایجاد اثر فشرده‌گی^{۳۵} در اطراف دیدهای حفاظت‌شده را فراهم کند.

پیش‌زمینه و بستر میانی مناظر راهبردی گسترده را می‌توان به‌شدت تحت تأثیر کیفیت عناصر موجود در پیش‌زمینه دانست که ممکن است از بافت، مصالح، رنگ و فرم و شکل متفاوتی تشکیل شده باشند. بستر میانی نیز بخش مهمی است که از پیش‌زمینه به‌سوی کانون اصلی منظر سوق داده می‌شود. بن‌مایه نمایش پهنه رؤیت، شامل خط بام، رنگ‌ها و مصالح اغلب درهم‌آمیختگی از نواحی مختلف را نشان می‌دهد؛ که آن تفاوت‌ها، ممکن است شخصیتهای ماهرانه و ظریف و یا درمقابل کاملاً متضاد و افراطی داشته باشند. بستر میانی غالباً یک ناحیه گذار است که در آن نسبت نمایش و نمود این‌په فوکس می‌کند و درادغام با هسته‌های کالبدی شدیدتری شکل می‌گیرد. از توسعه در پیش‌زمینه و بستر میانی که ناخوانده به‌نظر بیاید، بدمنظر باشد و یا آسیبی به‌واسطه برجستگی و خودنمایی به منظر راهبردی برساند، باید امتناع شود.

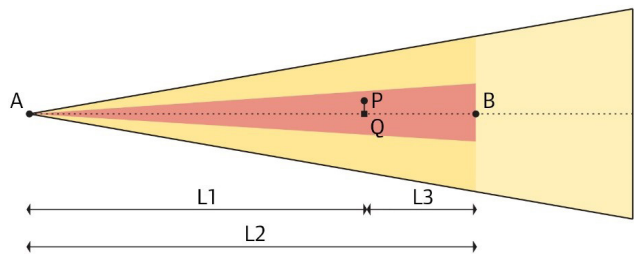
پس‌زمینه مناظر راهبردی گسترده ناحیه آن سوی کانون اصلی ساختمان‌های درون مناظر راهبردی تعیینی را شامل می‌شود. توسعه‌ای که در این ناحیه، قابل‌ملاحظه باشد، باید ارتفاعی

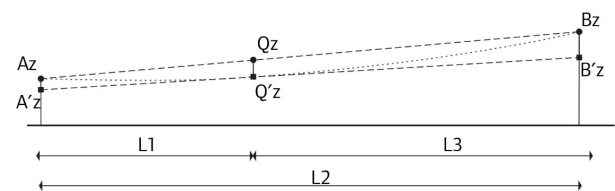
تصویر ۱۰. وضعیت نقاط فرضی تعیین‌شده در نواحی جانبی دید حفاظت‌شده. مأخذ: Greater London Authority, 2012.

تصویر ۱۱. خطای کرویت زمین در رؤیت مناظر راهبردی. مأخذ: Greater London Authority, 2012.

تصویر ۱۲. وضعیت نقطه فرضی تعیین‌شده در کریدور رؤیت بارگاه، در دید حفاظت‌شده. مأخذ: Greater London Authority, 2015.

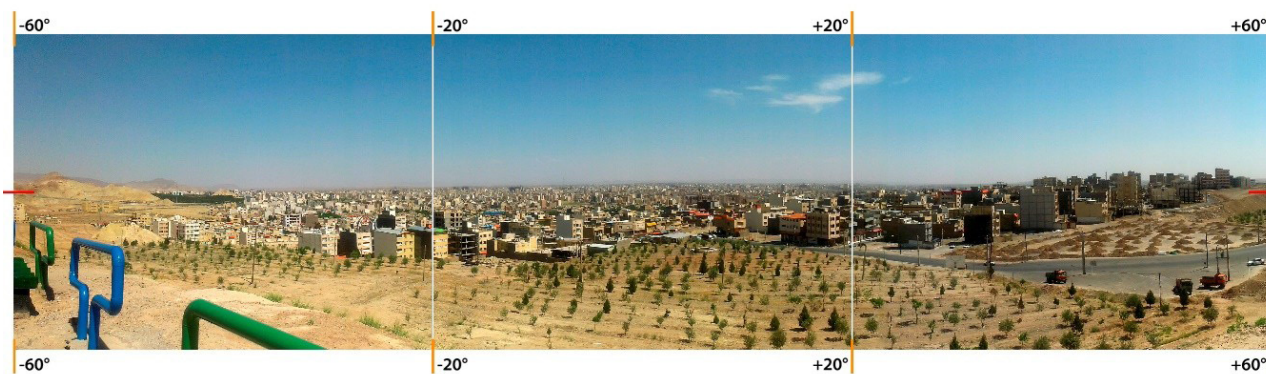

تصویر ۱۳. عملکرد ارتفاع تعدیلی یا تصحیح‌شده، در دید حفاظت‌شده. مأخذ: Greater London Authority, 2015.

که موقعیت توسعه پیشنهادی، درجه‌گذاری خوانا، جزییات فرم و مصالح به‌کاررفته را نمایش می‌دهد. همچنین تصاویر توسعه پیشنهادی را با نمایش نحوه رؤیت یک منظر در وضع موجود ترکیب می‌کند. براین اساس، اگر طرحی پیشنهادی تأثیر قابل‌ملاحظه‌ای بر یک منظر راهبردی تعیین‌شده داشته

تصویر ۱۴. گام‌های ارزیابی بصری کیفی. مأخذ: Greater London Authority, 2012.

تصویر ۱۵. منظر راهبردی گسترده در شهر قم، از کوه خضر نبی؛ بارگاه در مرکز دید. مأخذ: نگارندگان.

و طبیعی موجود، معین شده‌اند. در این مناظر کیفیت ترکیب و ساختار دیدها مطابق شخصیت هم‌پیوند با مکان‌های دریافت منظر است. آن‌ها باید طوری مدیریت شوند که امکان ادراک و قدرشناسی از عنصر بارگاه را در ترکیب با محیط احاطه‌کننده

مناسب و کنترل‌شده به‌واسطه ضوابط ارتفاعی داشته باشد، همچنین باید زمینه‌ای درخور برای عنصر بارگاه فراهم کند.

• اصول مدیریت مناظر راهبردی خطی^{۳۶}

مناظر راهبردی خطی به‌موجب فاصله شکاف بین عناصر مصنوع

می‌شود، پدیدار شود و در مقابل بایستی تنها طرح یک زمینه را دراندازند.

• اصول مدیریت بصری، برای مناظر راهبردی سیمای شهری^{۳۸}

مناظر سیمای شهری بر ساختار معماری عنصر بارگاه تمرکز می‌کنند. آن‌ها مناظری راهبردی از ساختاری معمارانه و یا سیمایی شهری از محوطه‌های پراهمیت هستند. تمام توسعه‌های آتی درون مناظر راهبردی سیمای شهری می‌بایست کیفیتی بالا داشته و کنترل ارتفاعی شوند. این مناظر باید طوری مدیریت شوند که امکان رؤیت ابنیه بارگاه و یا گروهی از آن‌ها در پیوستگی با محیط احاطه‌کننده‌شان، حفاظت یا ارتقاء یابند.

کیفیت بالای پیش‌زمینه و بستر میانی مناظر راهبردی سیمای شهری کیفیت مناظر را نمودار می‌کند. توسعه درون پهنه‌ها نباید آسیب‌رسان باشد، بلکه بایستی در هماهنگی سازنده با ترکیب و ریتم عناصر سیمای شهری موجود باشد.

پس‌زمینه مناظر راهبردی سیمای شهری مستعد تغییر و دگرگونی است. به‌همین دلیل، هر توسعه‌ای که در آینده ممکن است بر این مناظر تأثیر بگذارد باید با دقت مورد بررسی قرار گیرد و اطمینان حاصل شود که شخصیت ترکیب و ریتم عمومی خط‌آسمان حفظ شده و یا بهبود یابد، مخصوصاً هنگامی که آن‌ها بر صحنه‌پردازی بارگاه تأثیرگذار باشند. مکانی که به‌عنوان نیم‌رخ حفاظت‌شده تعیین می‌شود نباید پس‌زمینه‌اش به‌واسطه توسعه دستخوش تغییرات و دگرگونی شود (یدالهی، ۱۳۹۳).

یافته‌های پژوهش

موردپژوهی در تدوین چارچوب مدیریت منظر راهبردی، شهر قم در جنوب تهران پایتخت ایران و با مختصات جغرافیایی ۳۴/۶۴۳۷۱۱ درجه شمالی و ۵۰/۸۹۰۶۴ درجه شرقی، مرکز استان قم است. بستر استقرار شهر، حاشیه رودخانه اناربار در دشت قم بوده که با حدود ۱۰ هزارسال قدمت، شهر در پهنه این دشت عمدتاً به شکل افقی گسترش یافته است (مهندسین مشاور امکو ایران، ۱۳۸۲). قریب ۱۲۰۰ سال از برپایی بارگاه حضرت معصومه (س) در باغ بابلان واقع در جنوب‌غربی شهر قم و حاشیه رودخانه اناربار می‌گذرد. آبادی واقعی قم از این تاریخ شروع می‌شود و از این زمان است که شهر از سمت مشرق به‌طرف مغرب که بارگاه در آن واقع بود کشیده شد (رشیدیاسمی، ۱۳۱۷). این ساختار موجب شده تا شهر قم در سنجش قابلیت‌های منظرین، از توانمندی‌های ویژه‌ای برخوردار باشد. چراکه علاوه بر مناظر خطی و سیمای شهری که خیابان‌کشی‌های باروکی در سرآغاز مدرنیزاسیون ایران، پدیدار ساخته؛ مناظر رودخانه‌ای از شکاف عمیق رودخانه اناربار و همچنین مناظر گسترده از ارتفاعات شمالی و جنوبی^{۳۹} قابلیت‌های بصری متنوعی در شهر ارائه داده است. در این راستا

به‌وجودآورده و آن را تقویت نمایند. در پیش‌زمینه و بستر میانی مناظر راهبردی خطی توانایی رؤیت بنایی به‌خصوص و یا گروهی از ابنیه در پیوستگی با محیطی احاطه‌کننده، نمود مهمی تلقی می‌شود. طرح پیشنهادی برای توسعه در پیش‌زمینه یا بستر میانی مناظر راهبردی خطی، باید ریتم و ترکیب موجود در مناظر راهبردی را حفظ کند یا افزایش دهد که می‌تواند شامل قاب‌گیری بارگاه در گرداگرد آن باشد. همچنین در این بخش نباید عنصری مسلط و غالب در دید قرار بگیرد. مناظر راهبردی خطی که بر عنصر بارگاه تمرکز می‌کنند، در دید حفاظت‌شده‌ای جای می‌گیرند که پهنای میدان دید به‌واسطه عناصر ایجادکننده شکاف، تعیین می‌شوند.

در پس‌زمینه مناظر راهبردی خطی، توسعه بایستی شخصیت دیدی که اجازه دریافت منظر راهبردی بارگاه را در قالب یک چشم‌انداز یا منظره داده است، حفظ کند. همچنین قرارگیری طرح توسعه پیشنهادی در این ناحیه، نباید به ترکیب منظر راهبردی آسیبی برساند و تا حد ممکن بایستی به تقویت ارتباط بین عنصر بارگاه با عناصر منظر و چشم‌اندازهای هم‌پیوند منظر راهبردی خطی بیانجامد.

• اصول مدیریت مناظر راهبردی درونی-رودخانه‌ای^{۳۷}

غالباً دیدهایی که از بستر رودخانه‌ها و حاشیه آن به‌سمت عنصر بارگاه ارائه می‌شود، تصاویری کلیدی ارائه می‌دهد که هویت شهر را تقویت می‌کند. مناظر مذکور و خط‌آسمان سراسر چشم‌انداز رودخانه، از پلی به پل دیگر نمایش‌گر سرمایه غنی و فضای مسلط آرامش‌گر بارگاه است. برخی از این مناظر به‌واسطه حرکت و جابجایی ناظر در گردشگاهی خطی قابل تجربه هستند. هر توسعه‌ای باید شرایطی را تأمین کند که امکان لذت‌بردن از سیمای کلیدی منظر راهبردی در زمینه‌ای که توسط ساختمان‌های دوردست احاطه‌شده، به‌وجود آید. پیش‌زمینه و بستر میانی مناظر راهبردی درونی-رودخانه‌ای اغلب شامل پهنه وسیعی از رودخانه و دیواره خاکی آن، موج‌شکن، ستون‌پل‌ها و عناصر هم‌پیوند و فعالیت‌های وابسته به آن است. گاهی پیش‌زمینه، عنصر راهبردی بارگاه را دربرمی‌گیرد، در این صورت پل‌ها به قاب‌کردن و چارچوب‌گیری منظر راهبردی کمک می‌کنند و صحنه‌آرایی خاصی برای بارگاه پدید می‌آورند و به‌تبع آن حس حرکت و گردش در ناظران ادراک می‌شود. توسعه در این ناحیه می‌بایست هم‌جواری عناصر سیمای شهری با عناصر رودخانه‌ای را افزایش دهد و عمق و تنوع چشم‌انداز احاطه‌کننده را افزایش دهد. همچنین مداخله در سبک ساخت‌وساز باید ارتباطات را حفظ کرده و با در صورت امکان افزایش دهد.

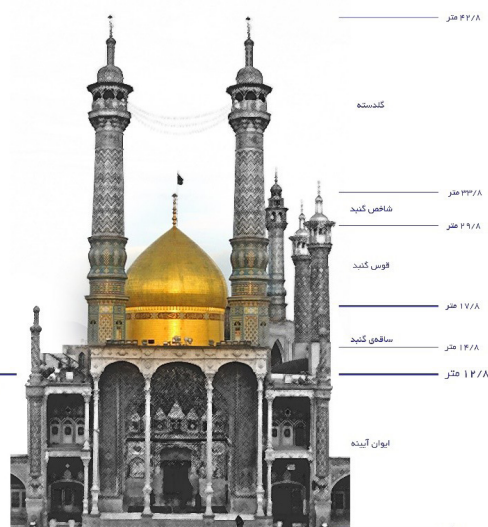
در پس‌زمینه مناظر راهبردی درونی-رودخانه‌ای توسعه جدید ضمن حفظ و ارتقاء ترکیب و ریتم موجود منظر راهبردی نباید در مکان‌هایی که جایگاهی درخور در نیم‌رخ‌های حفاظت‌شده تلقی

چارچوب مدیریت منظر راهبردی شهرهای حرم-مقام؛ مورد پژوهی: شهر قم

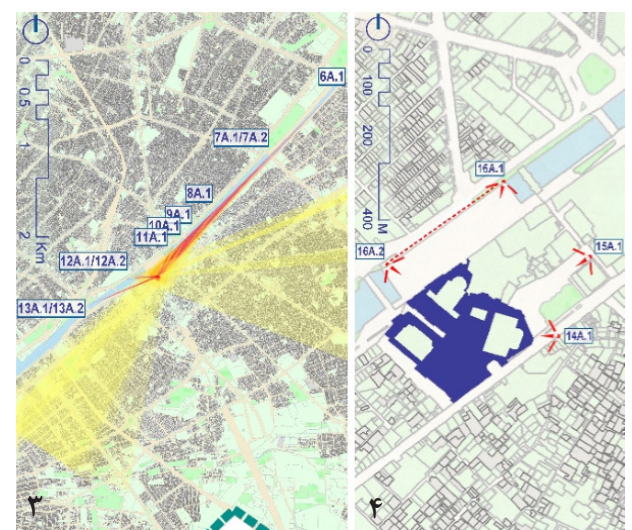
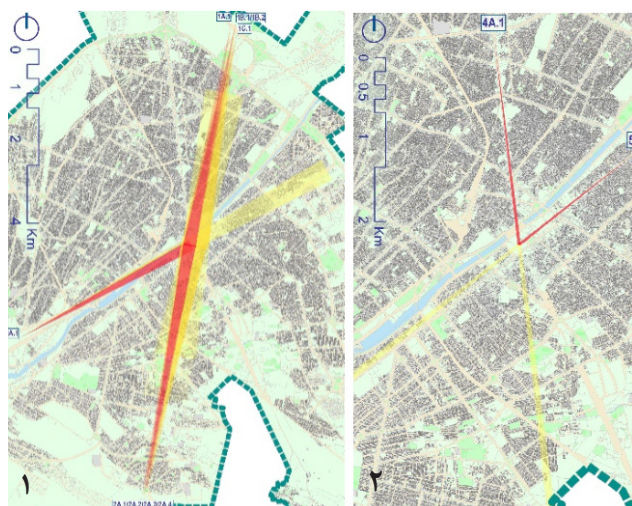
مطابق تصاویر ۱۶، ۱۷ و ۱۸ مناظر راهبردی شهر قم تعیین شده است، که به‌عنوان نمونه‌ای از اصول مدیریت خاص، برنامه مجزای مدیریت منظر 1A.1 بیان می‌شود.

• مناظر راهبردی گسترده، قابل‌رؤیت از محدوده ۷۲ تن

ارتفاعات محدوده ۷۲ تن حدود ۵ کیلومتر با بارگاه حضرت معصومه (س) فاصله دارد. این مکان دریافت منظر در اراضی پشت میدان ۷۲ تن که به‌شکل تپه مرتفع شده است، دید به‌سمت جنوب را فراهم می‌آورد. در مناظری که از این مکان دریافت منظر قابل‌رؤیت است، تشخیص مرز بین بستر میانی و پس‌زمینه بسیار دشوار است. در این مکان دریافت منظر سه موقعیت‌رؤیت وجود دارد؛ فرایندی که در

تصویر ۱۶. ویژگی‌های معماری بارگاه حضرت معصومه (س). مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۸. (۱) مناظر راهبردی گسترده، (۲) خطی، (۳) درونی رودخانه‌ای و (۴) سیمای شهری در شهر قم. مأخذ: نگارندگان.

AP	طول جغرافیایی	عرض جغرافیایی	سطح زمین	ارتفاع دوربین (AOD)
مناظر راهبردی گسترده شهر قم				
۱A.1	۴۸۹/۸۲۵/۶	۳/۸۳۸/۳۷۵/۳	۹۴۴/۳۵	۹۴۵/۹۵
۱B.1	۴۸۹/۹۲۱/۳	۳/۸۳۸/۳۴۵/۵	۹۴۲/۲۵	۹۴۳/۸۵
۱B.۲	۴۸۹/۹۲۹/۰	۳/۸۳۸/۳۴۲/۶	۹۴۲/۱۰	۹۴۳/۷۰
۱C.1	۴۸۹/۹۵۶/۰	۳/۸۳۸/۱۱۹/۵	۹۳۳/۲۶	۹۳۴/۸۶
۲A.1	۴۸۷/۸۳۲/۲	۳/۸۲۷/۶۰۰/۸	۱/۰۰۷/۰۵	۱/۰۰۸/۶۵
۲A.۲	۴۸۷/۸۸۳/۱	۳/۸۲۷/۵۹۷/۴	۱/۰۰۴/۲۶	۱/۰۰۵/۸۶
۲A.۳	۴۸۷/۸۴۹/۷	۳/۸۲۷/۶۳۱/۲	۱/۰۰۰/۱۵	۱/۰۰۱/۷۵
۲A.۴	۴۸۷/۷۹۶/۲	۳/۸۲۷/۶۳۵/۸	۹۹۸/۷۹	۱/۰۰۰/۳۹
۳A.1	۴۸۵/۰۲۸/۷	۳/۸۳۱/۲۴۴/۳	۹۴۹/۰۴	۹۵۰/۶۴
مناظر راهبردی خطی شهر قم				
۴A.1	۴۸۸/۵۷۹/۵	۳/۸۳۶/۰۷۵/۲	۹۲۰/۷۷	۹۲۲/۳۷
۵A.1	۴۹۰/۴۴۹/۷	۳/۸۳۴/۵۳۵/۳	۹۲۰/۶۴	۹۲۲/۲۴
مناظر راهبردی درونی-رودخانه‌ای شهر قم				
۶A.1	۴۹۱/۰۱۸/۶	۳/۸۳۵/۵۸۶/۳	۹۱۴/۵۹	۹۱۶/۱۹
۷A.1	۴۹۰/۲۶۵/۸	۳/۸۳۴/۸۰۷/۷	۹۲۰/۶۶	۹۲۲/۳۱
۷A.۲	۴۹۰/۲۵۵/۶	۳/۸۳۴/۸۱۸/۰	۹۲۰/۴۳	۹۲۲/۰۳
۸A.1	۴۸۹/۵۷۶/۱	۳/۸۳۴/۱۳۱/۹	۹۲۵/۰۹	۹۲۶/۶۹
۹A.1	۴۸۹/۲۳۷/۸	۳/۸۳۳/۷۹۸/۴	۹۲۸/۰۹	۹۲۹/۶۹
۱۰A.1	۴۸۹/۱۷۲/۷	۳/۸۳۳/۷۱۲/۲	۹۲۷/۴۱	۹۲۹/۰۱
۱۱A.1	۴۸۹/۰۹۴/۸	۳/۸۳۳/۷۱۸/۷	۹۲۷/۴۶	۹۲۹/۰۶
۱۲A.1	۴۸۸/۵۵۷/۶	۳/۸۳۳/۳۲۶/۱	۹۲۶/۸۸	۹۲۸/۴۸
۱۲A.۲	۴۸۸/۵۰۸/۰	۳/۸۳۳/۲۹۲/۱	۹۲۷/۰۶	۹۲۸/۶۶
۱۳A.1	۴۸۸/۰۳۹/۷	۳/۸۳۲/۹۷۱/۲	۹۳۳/۸۰	۹۳۵/۴۵
۱۳A.۲	۴۸۸/۰۳۶/۳	۳/۸۳۲/۹۷۶/۳	۹۳۳/۱۰	۹۳۴/۷۵
مناظر راهبردی سیمای شهری در شهر قم				
۱۴A.1	۴۸۹/۰۶۸/۴	۳/۸۳۳/۳۱۳/۹	۹۲۹/۴۷	۹۳۱/۰۲
۱۵A.1	۴۸۹/۱۳۰/۷	۳/۸۳۳/۴۶۹/۱	۹۲۸/۲۲	۹۲۹/۸۲
۱۶A.1	۴۸۸/۹۶۱/۵	۳/۸۳۳/۶۱۷/۵	۹۲۴/۰۷	۹۲۵/۷۲
۱۶A.۲	۴۸۸/۷۳۴/۴	۳/۸۳۳/۴۵۲/۹	۹۲۵/۵۱	۹۲۷/۱۶

تصویر ۱۷. جزئیات کمی نقاط ارزیابی هر یک از مناظر راهبردی تعیین شده. مأخذ: نگارندگان.

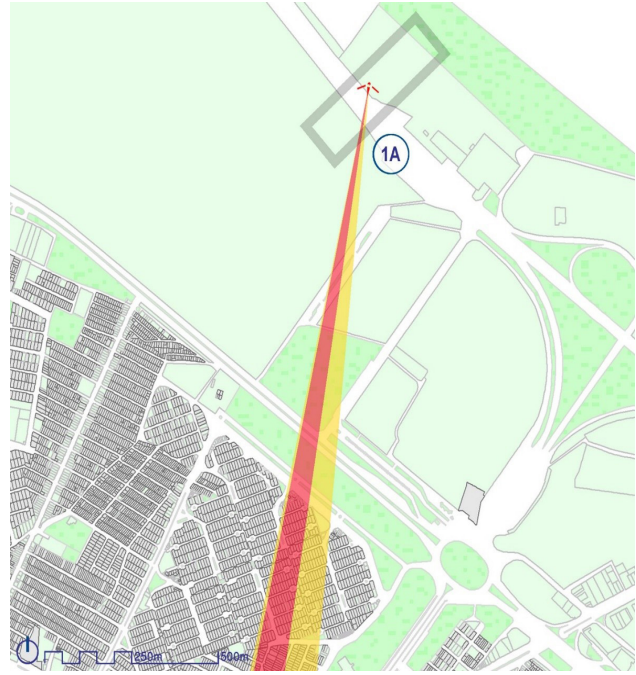
موقعیت‌رؤیت اول (1A) صورت‌پذیرفته (تصویر ۱۹)، در ادامه قابل مشاهده است.

• موقعیت‌رؤیت 1A

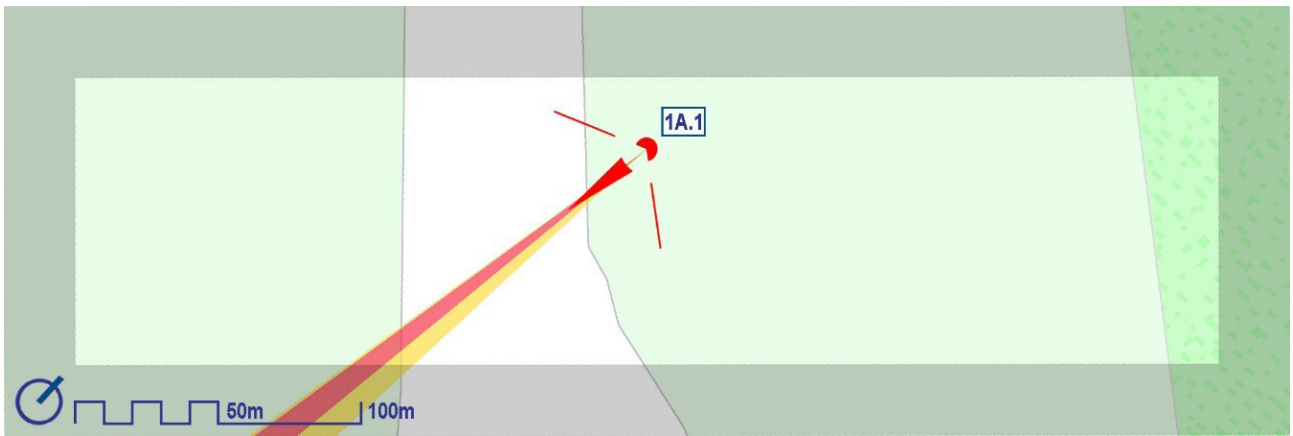
محدوده ۷۲ تن - ارتفاعات مجاور واحد خدماتی‌رفاهی.

• توصیف منظر راهبردی

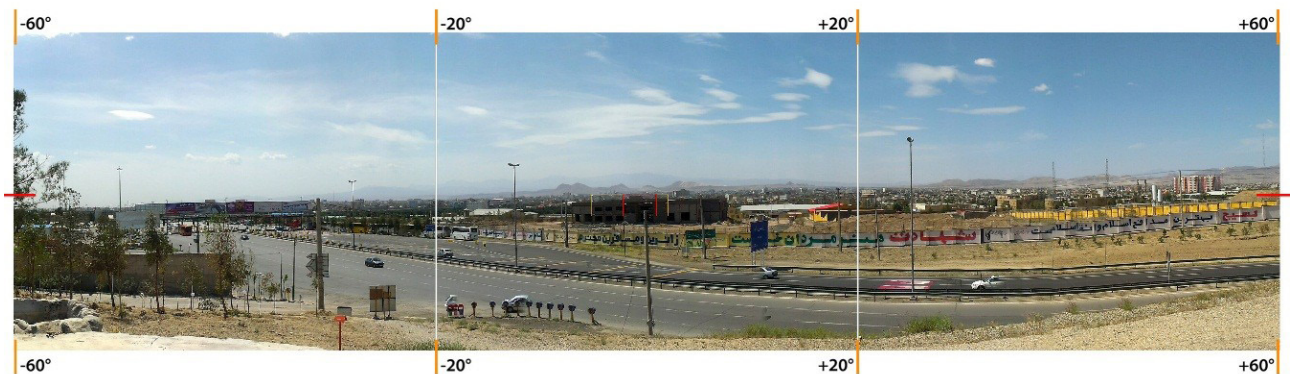
در محدوده ۷۲ تن و در ارتفاعات مجاور واحد خدماتی‌رفاهی، با توجه به محدود بودن عرصه‌های عمومی موجود، نقطه 1A.1 به‌عنوان بهترین نقطه جهت دریافت و ادراک و قدرشناسی از منظر راهبردی انتخاب شد (تصاویر ۲۰ و ۲۲). همانطور که در تصاویر ۲۱ و ۲۳ مشخص است، در راستای افقی، عاملی محصورکننده، چشم‌انداز را در برنگرفته است. ولی قرارگیری پهنه یک پادگان در پیش‌زمینه و مستحدثات جدید آن در مسیر رؤیت بارگاه، چشم‌انداز را به‌طور قائم محدود می‌کند. در این منظر، پیش‌زمینه مسلط بر چشم‌انداز است که نه به‌دلیل وجود عناصر قابل توجه در پیش‌زمینه بلکه به‌علت وسعت آن می‌باشد. گستردگی در این منظر جریان دارد و موجب شده چشم‌انداز همواره در معرض دید باشد ولی چیدمان عناصر، نگاهی گذرا و اتفاقی را به بارگاه به‌عنوان هدف قدسی منظر

تصویر ۱۹. قرارگیری اجزاء منظر راهبردی تعیینی در انطباق با ساخت‌وسازمان شهر. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۰. موقعیت‌رؤیت 1A: ارتفاعات مجاور واحد خدماتی‌رفاهی. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۱. تصویر پانوراما از نقطه ارزیابی 1A.1، محدوده ۷۲ تن: ارتفاعات مجاور واحد خدماتی‌رفاهی. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۲. نقطه ارزیابی ۱۰۱A در مکان دریافت منظر محدوده ۷۲ تن: موقعیت رؤیت ارتفاعات مجاور واحد خدماتی رفاهی ۳N/۳۸۳۸۳۷۵/۶E/۴۸۹۸۲۵. ارتفاع دوربین: ۹۴۵/۹۵ متر (AOD). هدف قدسی: بارگاه حضرت معصومه (س). زاویه: ۱۶۹ درجه، فاصله: ۵/۱۳ کیلومتر. زمان عکس برداری: ۱۱:۲۲ دقیقه، اردیبهشت ماه ۱۳۹۳. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۲۳. دید از نقطه ارزیابی 1A. 1 با زوم نزدیک. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

گنبد به خوبی در معرض دید قرار می‌گیرد. این چشم‌انداز حسی قوی از ویژگی‌های جغرافیایی و توپوگرافیک هموار شهر را نشان می‌دهد؛ البته خط آسمان نیز به خوبی از همین شرایط پیروی کرده و خط آسمانی یکنواخت در راستای افق این چشم‌انداز را سازماندهی کرده است.

• راهنمای مدیریت بصری

توسعه جدید در نواحی چشم‌انداز می‌بایستی ترکیب و ریتم عناصر موجود در منظر را بهبود ببخشد و هدایت‌گر دید به سمت مجموعه بارگاه باشد و تمامی ابنیه‌ای که در هر بخش از چشم‌انداز، تسلط بارگاه را تحت تأثیر قرار داده‌اند، باید به نحو مطلوبی ساختار موجد خودنمایی در آن‌ها از بین برود.

- پیش‌زمینه و بستر میانی

قطعاً مشخص‌ترین اغتشاش در این منظر به واسطه ساختمانی نیمه‌کاره در پادگان است، که حذف و کاستن از ارتفاع آن، از مقدمات بهبود این منظر راهبردی است. همچنین تجمع و تمرکز نورپردازی‌ها حول بارگاه، امکان رؤیت در شب را

موجب شده‌اند. بستر میانی از فراز پادگان شروع شده تا به مرزهای غربی و شرقی می‌رسد. این بخش از منظر جلوه‌ای سکونت‌ی دارد. با این وجود ابنیه شاخص با کاربری‌های اداری، درمانی، تجاری و... که در مقیاس شهری فعالیت می‌کنند نیز در آن قرار گرفته است، که می‌توان به ساختمان چند بیمارستان، بانک و آپارتمان‌های مسکونی خوشه‌ای اشاره کرد. چنین شرایطی نشان از بلوغ و تکامل پهنه قابل‌رؤیت دارد. مصالح سنگ و آجر به ترتیب شاخص‌ترین مصالح به کاررفته در این بخش است و با هم برخلاف لکه‌های درشت پیش‌زمینه با فرم ناصواب شیروانی، غالباً مسطح هستند. حاکمیت مجموعه بارگاه حضرت معصومه (س) پس‌زمینه این منظر راهبردی را دربر گرفته است. در این بخش علاوه بر بارگاه حضرت معصومه (س) و مسجد اعظم (که هم‌پیوند با بارگاه است)، مسجد مقدس امام‌حسن‌عسکری (ع) نیز قابل‌رؤیت است. دید به سمت بارگاه حضرت معصومه (س) امکان رؤیت گنبد زرین حضرت و ساقه گنبد را فراهم می‌آورد، به طوری که پایه و بستر آغازین ساقه

ارتقاء می‌بخشد. این امر می‌تواند به‌واسطه تنظیم نورپردازی و روشنایی حاشیه مسیر رؤیت بارگاه به حداقل استاندارد، و درمقابل شدت‌بخشیدن به روشنایی مسیر رؤیت بارگاه مطابق حداکثر استانداردها، صورت پذیرد. ادراک و قدرشناسی از مجموعه بارگاه، مستلزم دید حفاظت‌شده‌ای است که از نقطه ارزیابی شروع شود و تا بارگاه ادامه داشته باشد.

- پس‌زمینه

در این بخش بایستی تسلط بارگاه حفظ و ارتقاء یابد. بدین‌منظور کریدور رؤیت بارگاه، به ارتفاع ۱۲/۸ متر از سطح زمین، که ارتفاع پایه ساقه گنبد است، متصل می‌شود. جهت تعیین پهنای دید حفاظتی، پس از بررسی‌های میدانی، بلوک بلافضل بقعه حضرت معصومه (س)، به‌عنوان محدوده بارگاه شناخته شد. از این‌رو صحن‌های عتیق، اتابکی و مسجداعظم در مرکز مجموعه قرار می‌گیرند. همچنین ناحیه جانبی کریدور نیز عناصر هویت‌مند هم‌پیوند با بارگاه را دربرمی‌گیرد.

مدیریت موقعیت‌رؤیت در مکان دریافت منظر

ورود و دسترسی به موقعیت‌رؤیت مستلزم عبور از گذری با شیب تند است که این امر دسترسی را دشوار می‌سازد، از این‌رو ایجاد دسترسی مناسب با شیبی ملایم از مقدمات مدیریت این موقعیت‌رؤیت است. نصب تابلویی در حاشیه این موقعیت‌رؤیت، مبنی‌بر شناسایی و تعیین آن به‌عنوان محل دریافت منظر راهبردی می‌تواند به‌صورت مستقیم افراد را نسبت‌به منظر راهبردی مطلع سازد. طراحی مجسمه‌ای، در حال سلام، حین تعظیم و کرنش به‌سمت بارگاه حضرت معصومه (س)، علاوه‌بر فهم سریع و آسان برای شهروندان مبنی‌بر وجود محل دریافت منظر راهبردی، جهت رؤیت‌منظر را نیز مشخص می‌کند. پراکندن عطر بارگاه حضرت معصومه (س)، پخش صوت‌ونواهای مختص بارگاه اعم از نقاره‌زنی‌ها، صدای زنگ ساعت، اذان و حتی در مواقعی زیارت‌خوانی‌ها به‌طور هم‌زمان با بارگاه، طراحی

المانی از پنجره‌های مشبک ضریح مطهر جهت لمس، در این موقعیت‌رؤیت، ازجمله راهکارهای ماهرانه‌ای هستند که می‌توانند غنای حسی را تقویت کنند. همچنین محوطه‌سازی موقعیت‌رؤیت با استفاده از گیاهان بوته‌ای (و نه درختان بلند و حجیم) به‌نحوی که جایگزین پهنه‌رؤیت بزرگراه نیز شوند، در کنار حفظ سکوی موجود، از الزامات امر است.

محاسبه آستانه ارتفاعی دید حفاظت‌شده تعیینی

مطابق تصویر ۲۴ دید حفاظت‌شده تعیینی در این منظر راهبردی «تزولی» است. بنابراین ناحیه جانبی پس‌زمینه به‌صورت خطی مستقیم، امتداد ارتفاع نقطه Bz یعنی همان ارتفاع ۹۴۲/۸۸ متر، در پس‌زمینه است. محاسبه آستانه ارتفاعی دید حفاظت‌شده، در دو نقطه فرضی و صورت پذیرفته است:

$$Qz = Az + L_1/L_2 \times (Bz - Az)$$

Assessment point: 1A. 1

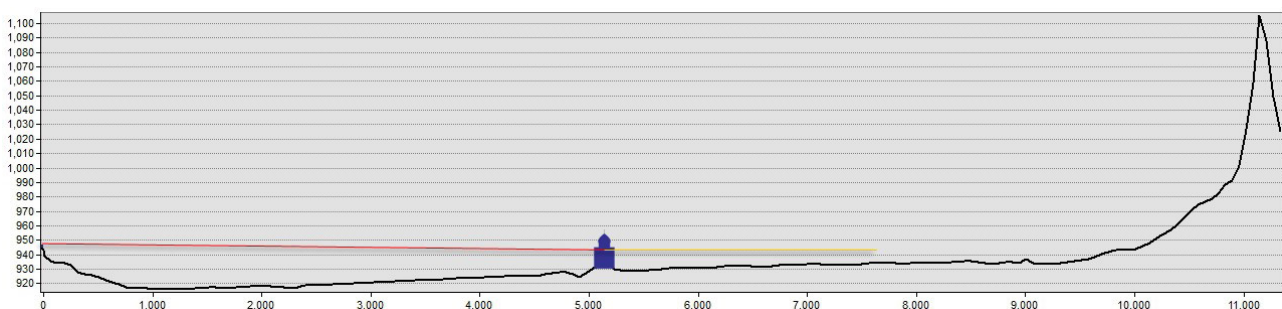
$$Q_1 z = 945.95 + 753.39/5139.80 \times (942.88 - 945.95) \quad Qz = 945.50$$

$$Q_2 z = 945.95 + 4938.89/5139.80 \times (942.88 - 945.95) \quad Qz = 943.00$$

در سایر نقاط قرارگیرنده در این بخش از دید حفاظت‌شده تعیین‌شده نیز به‌همین شیوه محاسبات آستانه ارتفاعی صورت می‌پذیرد. بر این اساس مشخصات هندسی دید حفاظت‌شده مطابق تصویر ۲۵ است. البته محاسبات فوق مختص نقاط واقع در نواحی جانبی کریدور رؤیت بارگاه است و جهت محاسبه آستانه ارتفاعی نقاط واقع در کریدور رؤیت بارگاه، باید مطابق بخش آستانه ارتفاعی مکان‌هایی که درون کریدور رؤیت بارگاه قرار می‌گیرند؛ ارتفاع تعدیلی محاسبه شود.

بحث

در این پژوهش چگونگی هدایت دیدهای منتهی به عنصر بارگاه در شهرهای حرم‌مقام و سازوکار پایداری بخشی به این اصول در خلال توسعه شهری، پرسش‌های اصلی بودند.

تصویر ۲۴. پروفیل طولی نسبت‌به نیم‌ساز کریدور رؤیت بارگاه از نقطه ارزیابی 1A. 1، در هم‌پوشانی با بستر توپوگرافیک شهر. مأخذ: نگارندگان.

بخش‌های مختلف شهر که هم هدایت‌گر معنوی (متذکر) و هم هدایت‌گر مادی (نشانه) بوده‌اند، در حقیقت شهری قاعده‌مند و نظام‌یافته را ساختار می‌بخشید و در عصر حاضر برعهده طراحان و برنامه‌ریزان است که آن را به‌عنوان مناظر مقدس، در توسعه‌های آتی شهر حفاظت و تقویت نمایند. این مهم در شهر قم که از فرصت‌های بصری و مناظر راهبردی ارزشمندی در ارتباط با بارگاه حضرت معصومه (س) برخوردار است، به‌واسطه تعریف برنامه مدیریت منظر و محدودیت‌های ارتفاعی در هریک از مناظر چاره‌جویی شده است. کاربست این چارچوب در شهر قم موجب تشخیص ۱۶ مکان دریافت منظر راهبردی (به‌ترتیب ۳، ۲، ۸ و ۳ مکان دریافت منظر گسترده، خطی، درونی-رودخانه‌ای و سیمای شهری) و همچنین ۱۸ موقعیت‌رؤیت و ۲۶ نقطه ارزیابی راهبردی شده است. بنابراین پژوهش حاضر تهیه سند چارچوب مدیریت مناظر راهبردی شهر قم را متضمن حفاظت و مدیریت دیدها و مناظر راهبردی شهر دانسته و از این طریق دستیابی به سازمان بصری و فضایی ارزشمند را امکان‌پذیر نموده است. به‌نحوی که با تعیین تعریف اجزای یک منظر راهبردی، نحوه حفاظت از هر جزء در برابر عناصر تهدیدکننده تبیین شده است و این امر، ایجاد و تداوم ارتباط بصری بین عنصر شاخص بارگاه با عرصه‌های عمومی در پهنه‌های ویژه‌ای از شهر را به‌عنوان صحت فرضیه مدیریت، انتظام‌بخشی و سازماندهی بصری دیگر شهرهای قدسی و حرم‌مقام هم‌چون مشهد مقدس، کربلای معلی، نجف اشرف و یا سایر شهرهای سرزمین‌های اسلامی، تهیه اسناد چارچوب مدیریت بصری به‌عنوان راهبردی کارآمد و مؤثر در دستورکار قرار گیرد.

تقدیر و تشکر

مقاله حاضر، حاصل ایده معنوی سیدجواد ذاکرطباطبایی است، که نویسندگان بر خود لازم می‌دانند با یاد ایشان، مراتب سپاس‌گزاری را به‌جا آورده باشند. همچنین از دکتر کامران ذکاوت، دکتر پانته‌آ حکیمیان و مهندس عبدالرضا گلپایگانی که با بازبینی و نظرات‌شان یاری‌رسان نویسندگان بوده‌اند، کمال تشکر و امتنان را داریم.

نوشتار حاضر، فرایند تعیین، حفاظت و ارتقاء و نظارت و نگهداری را به‌عنوان اصول مدیریت مناظر راهبردی شهرهای حرم‌مقام تبیین کرده است. همچنین اصول مدیریت مناظر راهبردی گسترده، خطی، درونی-رودخانه‌ای و سیمای شهری را که در سه مقیاس کلان، میانی و خرد جای می‌گیرند، در مرتبه بعدی تشریح کرده و نهایتاً اصول خاص مدیریت منظر راهبردی را با پیگیری برنامه‌ای مجزا در شهر حرم‌مقام قم، مورد پژوهی کرده است. همان‌طور که مشخص است فرایند کلی به‌صورت سلسله‌مراتبی و رفت‌وبرگشتی دربردارنده سه مرحله مدیریت عام، طبقه‌بندی‌شده و خاص مناظر راهبردی است. هریک از آن‌ها، خود دربردارنده فرایندی سلسله‌مراتبی و چرخشی هستند. این ساختار فراکتال چارچوبی ارائه می‌دهد که هدایت و راهبری دیدهای منتهی به عنصر بارگاه در شهرهای حرم‌مقام را طراحی و برنامه‌ریزی می‌کند. این چارچوب قابلیت بازنگری جهت انطباق با بستر شهرهای مختلف را داراست، چنان‌چه ممکن است از تنوع گونه‌های مناظر راهبردی کاسته یا (هم‌چون منظر راهبردی دروازه‌ای و ...) به آن افزوده شود. یکی دیگر از بخش‌های اصلی این سیستم توجه به مؤلفه مدیریت، شامل نظارت و نگهداری است که باعث‌شده تا کارایی یک سند در نظام توسعه شهری را داشته باشد. این سند با رویکردی کاربردی، می‌تواند راهنمای هم‌آورد طرح‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های شورای عالی معماری و شهرسازی، سازمان‌های راه و شهرسازی، میراث فرهنگی، شهرداری، شورای شهر، بهسازی و نوسازی، آستان مقدس و یا آستانه مقدسه حرم‌مطهر، اوقاف، مرکز احیاء میراث‌اسلامی و ... جهت بررسی و تأیید درخواست‌ها و سایر توافقات باشد.

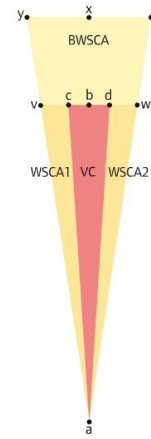
نتیجه‌گیری

همان‌طور که مشخص شد انتظام‌بخشی به محیط بصری شهر به‌منظور دستیابی به سازمان بصری مطلوب در جریان توسعه شهری مستلزم تأکید و توجه ویژه است. حال آن‌که پی‌جویی سازمان بصری مطلوب در شهرهای حرم‌مقام در اصل دستیابی به همان چهره‌آکنده از ادب و احترام نسبت به بنای آرامگاه در شهر است که گذشتگان هم‌چون ثروتی برای ما به امانت گذاشته‌اند. رخ‌نمایی حریم‌های مقدس از

Protected Vista from Assessment Point 1A.1

from: 72-Tan Area - Heights Adjacent to the Welfare Service Mall
to: The Holy Shrine of Saint-MASOUMEH (PBUH)

Viewing Corridor (VC)		
a	489,825.6E	3,838,375.3N
c	489,019.4E	3,833,301.0N
d	488,735.0E	3,833,346.6N
Length (ab)		5,139.80m
Width at monument (cd)		288.09m
Defining point at Holy Shrine of Majesty Masoumeh (S)		
b	488,877.2E	3,833,323.8N
Wider Setting Consultation Area 1 (WSCA1)		
a	489,825.6E	3,838,375.3N
v	489,320.4E	3,833,252.6N
c	489,019.4E	3,833,301.0N
Width at monument (cv)		304.79m
Wider Setting Consultation Area 2 (WSCA2)		
a	489,825.6E	3,838,375.3N
d	488,735.0E	3,833,346.6N
w	488,702.2E	3,833,351.9N
Width at monument (dw)		33.19m
Background Wider Setting Consultation Area (BWSCA)		
v	489,320.4E	3,833,252.6N
y	489,074.6E	3,830,761.0N
z	488,155.8E	3,830,908.5N
w	488,702.2E	3,833,351.9N
Length (bx)		2,500m

تصویر ۲۵. تعریف هندسی دید حفاظت شده در نقطه ارزیابی 1A.1. مأخذ: نگارندگان.

پی‌نوشت‌ها

View Corridors to Protect the /burgh Standards for Urban Design ۱۲. /Station Hill South Planning and Urban Design Brief ۱۳. /Site of Paris ۱۴. به‌طور مثال پادگان‌ها و برخی مال‌های دروازه‌دار در این دسته قرار نمی‌گیرند. /Assessment Point ۱۷. /Viewing Locations ۱۶. /Viewing Place ۱۸. /Background ۲۱. /General Skyline ۲۰. /Middle Ground ۱۹. /Foreground ۲۲. Strategically Important Landmark ۲۳. Backdrop: ناحیه‌ای هم‌پوند با نواحی جانبی، که اغلب در پس‌زمینه قرار می‌گیرد. پس از اتصال کریدور رؤیت بارگاه به عنصر بارگاه، و در پشت‌سر آن، ناحیه پس‌آویز شکل می‌گیرد و تا انتهای ناحیه جانبی امتداد می‌یابد. /Sight Line ۲۵. /Protected Vistas ۲۴. Shrine Wider Setting Consultation ۲۸. /Threshold Height ۲۷. /Viewing Corridor Area ۲۹. Recognition and Appreciation: عبارت «دراک و قدرشناسی» اندازه استاندارد از تداوم قابلیت دیده‌شدن کافی بارگاه است. عبارت «دراک» واحدی کمی دارد و مربوط است به توانایی ناظران بر رؤیت بخش‌های حساسی از بارگاه که ترکیب و ریتم آن‌را قابل‌شناسایی می‌کند. وضوح و آشکاری عنصر بارگاه تحت‌تأثیر تعدادی عوامل از جمله فاصله، آب‌وهوا و شرایط جوی است. کلمه «قدرشناسی» اندازه‌های کیفی است که به‌مسیر رؤیت بارگاه بستگی دارد. این ویژگی در ارتباط است با سایر عناصر نزدیک در چشم‌انداز، فضاهای اطراف بارگاه و درجه‌ای از آن اختلال که عناصر در پیش‌زمینه، میان‌زمینه و پس‌زمینه نسبت به لذت‌بصری روا داشته‌اند (Greater London Authority, 2012). /Protected Silhouette ۳۰. /World A.V.R)) ۳۲. /Heritage Site Assessment Process and Consulta- ۳۴. /Accurate Visual Representation tion ۳۵. /Panoramic Strategic Views ۳۶. Canyon Effect: این اثر در پی از دحام ساختمان‌های جدید با محصوریت بیش از حدشان به‌وجود می‌آید که با قرارگیری در پیش‌زمینه و یا پس‌زمینه مناظر راهبردی بارگاه، موجب حس‌تنگی و باریکی رؤیت می‌شوند. /Linear Strategic Views ۳۷. /Inside-River Strategic Prospect ۳۸. /Townscape Strategic Views ۳۹. این کار با ایجاد نقشه DEM از بستر زمین شهرقم براساس نقشه کد ارتفاعی با مقیاس ۱:۲۰۰۰ صورت پذیرفته است.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی سعید یدالهی با عنوان «چارچوب مدیریت منظر قدسی شهرهای حرم-محور؛ مورد مطالعه: شهر مقدس قم» است که به راهنمایی مهندس «علی دانشوری» در سال ۱۳۹۳ در گروه شهرسازی مؤسسه آموزش عالی اشراق به انجام رسیده است.

۱. کلود آنه در ۱۹۱۰ م، با اولین رؤیت درخشش گنبد طلایی آرامگاه حضرت اقدس معصومه (س) از فراز تپه، صدها کپه سنگ‌چین در اثر نشانه‌گذاری زائران می‌بیند و بیان می‌کند: «چشم‌های ایمان در میدان دید از ابزارهای دقیق فیزیکی گوی سبقت را می‌ربایند» (آنه، ۱۳۷۰). مکان‌های تماشای اولین مناظر بارگاه، اسامی ویژه‌ای می‌یافتند. کوه‌های شمال قم (مسیر تهران به قم) به‌علت ارائه منظر گنبد حضرت معصومه (س)، منظر به نامیده می‌شده و ارتفاعات یزدان در جنوب‌غرب شهر (مسیر اصفهان به قم)، که به‌طور یک‌مرتبه گنبد مطلا را نمایش می‌داده به تپه‌سلام معروف بوده است.

۲. پیر لوتی در ابتدای قرن ۲۰ م، اولین رؤیت بارگاه حضرت معصومه (س) حین ورود به شهر را به طلوع سیاره‌ای از آتش تشبیه می‌کند و با گذر از لایه‌های شهر، ضمن بیان این‌که «آن فانوس روشن گاه دیده می‌شود و زمانی از انظار پنهان می‌گردد»، درحال اکتشاف، سؤال می‌کند: «پس آن گنبد طلایی که آن را می‌دیدیم کجاست؟ گمان می‌کنم آن‌را در عالم خیال دیده باشم...» و نهایتاً رؤیت غمزه پایانی بارگاه در خروجی بازار را این‌چنین توصیف می‌کند: «گنبد درخشنده در محیطی مزین و آراسته که گویی ساحری برای خیره‌کردن چشم ما ترتیب داده، مانند تاجی بر سرپاست... چشمان چیزهای شگفت‌آور و زیبا بسیار دیده ولی هیچ‌یک از آن‌ها را با شکوه‌تر و بهت‌آورتر از مقبره حضرت فاطمه (س) نیافته‌ام» (لوتی، ۱۳۷۲). /Urban View ۴. /Townscape ۵. /Image of the City ۶. /Strategic View ۷. /Sacred Landscape ۸. همان‌طور که چهار مورد از ۱۴ حکم ویژه شهر مکه، شامل: ممنوعیت اقدام بر علیه جنایتکار پناهنده، جواز قصر و اتمام برای مسافر، ممنوعیت صیدوشکار حیوانات و پرندگان و کراهت مجاورت در مکه به سایر شهرهای حرم‌مقام تعمیم یافته است (یدالهی، رستگار، یدالهی و روشنی، ۱۳۹۵). /Strategic View Management Framework ۱۰. /The London Plan ۱۱. The Edin-

فهرست منابع

- آل‌هاشمی، آیدا. (۱۳۹۳). دالان دید، عنصر هویت‌بخش منظر. منظر، ۶(۲۸)، ۶۸-۷۲.
- آنه، کلود. (۱۳۷۰). گل‌های سرخ اصفهان: ایران با اتومبیل (ترجمه فضل‌الله جلوه) تهران: نشر روایت.
- بنه‌ولو، لئوناردو. (۱۳۵۸). تاریخ معماری مدرن (ترجمه سیروس باور). تهران: دانشگاه تهران.
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۸۶). طراحی شهری در کرمان، خیابان‌های این‌سینا و ایران‌منش. آبادی، (۵۶)، ۷۶-۸۳.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۵). سیمای شهر؛ آن‌چه کوبین‌لینچ از آن می‌فهمید. آبادی، (۵۳)، ۲۰-۲۵.
- چیتگرها، فائزه. (۱۳۹۱). چارچوب استراتژیک مدیریت منظرشهری قم (پایان‌نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری). دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران.
- حرّ عاملی، محمد ابن حسن. (۱۳۷۲). وسائل‌الشیعه. ج. ۵ و ۷ و ۱۵. قم: انتشارات آل‌البیت.
- ذکاوت، کامران. (۱۳۸۵). چارچوب استراتژیک مدیریت بصری شهر. آبادی، (۵۳)، ۲۶-۳۷.
- ذکاوت، کامران. (۱۳۹۵). ابعاد سازنده کیفیت محیط در طراحی شهری. تهران: آذرخش.
- قزوینه، نیلا. (۱۳۹۳). چارچوب استراتژیک مدیریت منظرشهری سنندج با تأکید بر ارتقاء هویت‌بصری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری). دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران.
- گلکار، کورش. (۱۳۸۲). از تولد تا بلوغ طراحی شهری. صفه، (۱۳(۱-۲)، ۸-۲۳.
- گلکار، کورش. (۱۳۸۵). مفهوم منظرشهری. آبادی، (۵۳)، ۳۸-۴۸.
- گلکار، کورش. (۱۳۸۷). محیط بصری شهر؛ سیر تحول از رویکرد تزئینی تا رویکرد پایدار. علوم محیطی، (۴)۵، ۹۵-۱۱۴.
- لوتی، پی‌یر. (۱۳۷۲). به‌سوی اصفهان (ترجمه بدرالدین کتابی). تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب.
- لینچ، کوین. (۱۳۸۷). سیمای شهر (ترجمه منوچهر مزینی). تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- محملی‌ایبانه، حمیدرضا. (۱۳۹۰). ارزیابی مفهوم منظر در طرح‌های شهری، مقایسه تطبیقی سیر تکوین طرح‌های جامع تهران با تجارب‌جهانی. باغ‌نظر، (۱۷)۸، ۹۵-۱۰۴.
- محمودی، سیدامیرسعید. (۱۳۸۵). منظرشهری، مروری بر چند نظریه. آبادی، (۵۳)، ۵۴-۶۲.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۸۳). درآمدی بر شناخت معماری منظر. باغ‌نظر، (۲)۱، ۶۹-۷۸.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۸۹). چستی منظرشهری، بررسی تحولات مفهومی منظرشهری. منظر، (۹)۲، ۳۰-۳۳.
- مهندسین مشاور امکو ایران. (۱۳۸۲). طرح ساختاری-راهبردی شهر قم (مرحله

2020 from: <http://www.planning.org/conferencecoverage/2004/tuesday/formbased.htm>.

- Greater London Authority. (2010). *London View Management Framework, Supplementary Planning Guidance*. London: GLA.
- Greater London Authority. (2012). *Revised London View Management Framework, SPG*. London: GLA.
- Greater London Authority. (2015). *Erratum to the 2012 LVMF SPG*. London: GLA.
- Greater London Authority. (2019). *The London Plan, The Spatial Development Strategy for Greater London*. London: GLA.
- Raskin, E. (1974). *Architecture and People*. Englewood: Aprentice.
- Reading Borough Council. Station Hill South Planning and Urban Design Brief. (2010). Reading. Pba.
- The City of Edinburgh Council. (2020). *Edinburgh Design Guidance*. Edinburgh: The City of Edinburgh Council.
- Tranick, R. (1986). *Finding Lost Space – Theories of Urban Design*. New York: Van Nostrand Reinhold.

- دوم، ج. ۱. قم: سازمان مسکن و شهرسازی استان قم.
- نطالق، محمدجواد و مخلص، فرنوش. (۱۳۹۸). مقایسه دو الگوی منظر مقدس در شهر اسلامی و مسیحی. منظر، ۱۱(۴۸)، ۱۴-۲۱.
- رشید یاسمی، غلامرضا. (۱۳۱۷). راهنمای قم. قم: دفتر آستانه قم.
- یدالهی، سعید. (۱۳۹۳). چارچوب مدیریت منظر قدسی شهرهای حرم-محور (پایان نامه کارشناسی شهرسازی). گروه شهرسازی، مؤسسه آموزش عالی اشراق، بجنورد.
- یدالهی، سعید؛ رستگار، مرتضی؛ یدالهی، مریم و روشنی، پریسا. (۱۳۹۵). بلد/لامین. هشتمین اجلاس آسیایی جوامع ایمن، مشهد.
- APUR (Atelier Parisien D'Urbanisme). (2009). *Hauteur et grand paysage*. Paris. [in French]
- Délibération du Conseil de Paris. (2016). *Dispositions Générales Applicables au Territoire Couvert Par Le Plan Local d'Urbanisme (PLU) de Paris*. Paris: Mairie de Paris.
- *Form Based Zoning Ordinance*. (2004). Retrieved December 10,

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

یدالهی، سعید و دانش‌وری، علی. (۱۴۰۱). چارچوب مدیریت منظر راهبردی شهرهای حرم-مقام؛ مورد پژوهی: شهر قم. منظر، ۱۴(۶۱)، ۲۸-۴۷.

DOI: 10.22034/MANZAR.2022.299960.2147

URL : http://www.manzar-sj.com/article_161039.html